

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Московець Ольга Григорівна

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ В СИСТЕМІ ТРУДОВОГО
НАВЧАННЯ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Тифлопедагогіка. Сурдопедагогіка)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ С. В. Кульбіда,

доктор педагогічних наук, професор
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ О. Г. Московець
« ____ » _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ.....	8
1.1. Формування професійних ціннісних орієнтацій як психолого-педагогічна проблема.....	8
1.2. Особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл.....	17
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTI ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ.....	29
2.1. Методика визначення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи.....	29
2.2. Педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти.....	44
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ В СИСТЕМІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ.....	50
3.1. Зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом старших класів в системі трудового навчання.....	50
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	61
Висновки до розділу 3.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми. Необхідність створення оптимальних умов для життєдіяльності осіб з обмеженими можливостями, особливо дітей, які потребують відновлення втраченого контакту з довкіллям, корекції та наступної психолого-педагогічної реабілітації, трудової адаптації та інтеграції у соціум, належить до першочергових державних завдань.

Нові підходи до вивчення порушень психофізичного розвитку, їх структури, глибини та потенційних можливостей дітей з порушеннями психофізичного розвитку потребують ґрунтовного дослідження всіх компонентів спеціальної освіти (змісту, форм, методів), запровадження інноваційних технологій і нових комплексних програм щодо корекційної роботи з такими дітьми.

Теоретичні та методичні питання процесу формування професійних ціннісних орієнтацій учнів спеціальної школи, питання корекційної спрямованості трудового навчання, підготовки до праці у сфері матеріального виробництва, соціально-трудова адаптації випускників, знайшли висвітлення у дослідженнях А. Висоцької, В. Карвяліса, Г. Мерсіянової, О. Хохліної та ін.. Дослідження окремих вчених присвячено проблемам психології трудової діяльності, вивченню особливостей протікання трудових процесів в учнів зі зниженим слухом (В. Бондар, А. Дьячков, Т. Розанова, Л. Фомічова та ін.).

Завданнями сучасної системи спеціальної освіти є навчання і виховання учнів зі зниженим слухом, розвиток їх пізнавальної діяльності та особистості в цілому, підготовка до самостійного життя в якості повноцінних членів суспільства.

Підготовка учнів спеціальної школи до майбутньої праці, їх працевлаштування в сучасних соціально-економічних умовах ускладнюються через відсутність методик експертизи трудових можливостей і професійної орієнтації, заснованих на психофізичній діагностиці та механізмах бронювання робочих місць для випускників, стимулювання використання їх праці на

підприємствах різних форм власності у тому числі й індивідуальної за місцем проживання.

Наявність професійних ціннісних орієнтацій у старшокласників зі зниженим слухом набуває вагомого значення, оскільки в системі шкільних дисциплін обрання майбутньої професії займає особливе місце. Спеціальна школа покликана допомогти даним учням оволодіти професією і адаптуватись до суспільного середовища, активно соціалізуватися у ньому. Вищезазначене дозволяє висунути в якості актуальної проблеми формування професійного самовизначення старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти, що й обумовило вибір теми магістерської роботи : «Формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання».

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: «Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0121 U 09109).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити педагогічні умови і методи формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичні аспекти процесу формування професійних ціннісних орієнтацій учнів старших класів зі зниженим слухом в ході аналізу науково-методичної, спеціальної, педагогічної, психологічної літератури.

2. Проаналізувати особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл.

3. Розкрити методику визначення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи.

4. Визначити педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти.

5. Розробити зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом старших класів в системі трудового навчання.

Об'єкт дослідження – процес формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування у старшокласників зі зниженим слухом професійних ціннісних орієнтацій в умовах спеціального закладу освіти.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти; визначено стан сформованості професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи; виявлено особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл; розроблено зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом старших класів в системі трудового навчання.

Подальшого розвитку набули положення про зміст, форми та методи формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання з урахуванням сучасних умов праці.

Практичне значення одержаних результатів полягає виявленні сучасних особливостей процесу формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти та розробці на цій основі змісту і методів його формування. Дотримання обґрунтованих педагогічних умов сприяє підвищенню ефективності процесу формування професійних ціннісних орієнтацій учнів означеної нозології з урахуванням

сучасних умов праці, покращенню процесу їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Основні результати дослідження можуть бути використані для вчителів та вихователів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, батьків, студентів-дефектологів, слухачів курсів підвищення кваліфікації. Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес КЗСОР Косівщинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Сумського району (акт від 25 травня 2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися під час проведення «Круглого столу» з проблем психолого-педагогічної і соціальної реабілітації, соціально-трудової адаптації та інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в рамках проблемної групи за темою «Формування безперешкодного середовища для життєдіяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я»; під час участі у VI Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2020 р., м. Суми); під час участі у VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2021 р., м. Суми); під час участі у VII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2021 р., м. Суми).

Публікації. Зміст наукової роботи висвітлено у 2 наукових статтях: «Особливості формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в сучасному освітньому просторі», яка була опублікована у збірнику наукових праць VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2021 р., м. Суми); «Педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти», яка була опублікована у збірнику наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції «Корекційно-реабілітаційна

діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (24 листопада 2021 р., м. Суми).

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів і загальних висновків, списку використаних джерел (85 найменувань) та 7 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає – 95 сторінок, з них – 71 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ

1.1. Формування професійних ціннісних орієнтацій як психолого-педагогічна проблема

Звернення до проблеми ціннісних орієнтацій за останні десятиріччя в нашій країні набуло особливої актуальності. Інтерес до цих питань зумовлений тим, що система цінностей і ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону розвитку та саморозвитку особистості й акумулює засади її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе, формує основу світогляду й життєвої активності, розширює уявлення молоді про відповідний вид діяльності, сприяє позитивній мотивації щодо здобуття майбутньої професії.

Ціннісні орієнтації особистості, її життєві перспективи, плани є проєкцією духовного життя суспільства, які формуються під впливом соціальних чинників, зумовлені системою виховання і навчання. Освіта – духовне обличчя людини, яке формується під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культури, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто сам процес формування духовності. Даний процес в умовах інформаційного розвитку сучасного суспільства, умовах невизначеності, нескінченних і неперервних перемін суттєво ускладнився у сприйнятті людиною. Для підтримки стану творчої дієвості і працездатності людина особливо потребує певної системи цінностей [2; 43].

Освітні проблеми є наслідком загальної суспільної ситуації, серед проявів якої – світоглядна аморфність, розпливчастість внутрішніх ціннісних орієнтацій, аксіологічний драматизм. Отже, проблема формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців є не лише освітньою, а й соціокультурною

проблемою, де кінцевим результатом виступають не лише фахові знання, а й формування аксіологічного світогляду [20].

Ціннісні орієнтації – найважливіша складова особистості, що має у своїй структурі мотиваційний, когнітивний, емоційний, оцінювальний та інші компоненти. Роль ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони визначають спрямованість професійної діяльності, надають їй вартості, що містить зміст, дозволяють зайняти певну позицію, регулюють поведінку, формують способи самоактуалізації тощо [10].

Фундаментальним чинником реалізації особистості учнів старших класів у професійній діяльності виступають ціннісні орієнтації, оскільки вони визначають першорядне ставлення особистості до професійних цілей, завдань і правил, а також перспективу її самореалізації у професії. Зазначимо, що чітке визначення професійних преференцій ідентифікує особистість учня із обраною професією, а також усіма вимогами, правилами, законами, завданнями, які вимагає обраний фах.

Ціннісні орієнтації відіграють провідну роль у житті молоді особистості, оскільки визначають її мету та сенс життя і проявляються в усіх сферах людського життя. Ціннісні орієнтації не є константою. Вони суперечливі та динамічні, котрі відповідно до прийнятих у суспільстві норм і правил, продиктованих часом, відображають головні, істотні зміни взаємозалежності особистості із соціумом, а також зміни життєвих, швидкоплинних неочікуваних життєвих ситуацій.

Професійні ціннісні орієнтації являють собою складне структурне утворення особистості, яке відображає погляди людини на професійну діяльність, на конкретну професію, оцінку власних можливостей у соціальному середовищі, наміри особистості щодо самореалізації у рамках обраної трудової діяльності [15].

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій відбувається на основі уявлень особистості про можливе кар'єрне просування після отримання спеціальної освіти. При цьому відбувається процес вибору професійної

ідентичності у спектрі можливих альтернатив, які визначаються суперечностями соціокультурного поля. В процесі формування професійних ціннісних орієнтацій відбувається визначення індивідом свого місця в професійній структурі, заснований на усвідомленні індивідуальних здібностей, інтересів і можливостей (внутрішні фактори), а також залежить від соціального середовища (зовнішні фактори, що значною мірою залежать від місця проживання), результатом якого є безпосередньо вибір професії [48].

Актуальним для сучасної школи є розв'язання проблеми активізації процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників, під якою розуміють цілеспрямований педагогічний вплив на особистість учня, який актуалізує перед ним проблему вибору майбутньої професії і пов'язану з ним діяльність, насамперед – самостійну, яку спрямовано на самопізнання та ознайомлення зі світом професій, співставлення власних якостей особистості з вимогами, які ставить професія до людини [26; 75; 78].

В психолого-педагогічній літературі з проблеми трудової підготовки значна увага приділяється питанням формуванню професійних ціннісних орієнтацій молоді, її профорієнтації та профвідбору, формуванню у неї готовності до вибору професій, що пропонуються в навчальних закладах. Зокрема, розвитку особистості учня стосовно успішного оволодіння професійною діяльністю присвячені роботи О. Вайсбурга, Л. Йовайши, Є. Клімова, К. Платонова, Б. Федоришина та ін. [26; 28; 49]. Відмічається, що профвідбір та пошуки засобів його розв'язання мають задовольнити потреби суспільства щодо оптимального розміщення кадрів, досягнення високої продуктивності праці при умові збереження здоров'я та мінімальних затратах сил на виконання функціональних обов'язків.

У сучасному постіндустріальному суспільстві проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій вирішуються в напрямі безперервного руху до особистості як суб'єкта професійного самозростання. Поступово педагогічний зміст цього процесу трансформується з системи заходів впливу на особистість у створення дієвих умов (організаційних, інформаційних,

методичних, психолого-педагогічних) для допомоги їй в активному та свідомому професійному самовизначенні [23; 36; 53].

За такого підходу професійні ціннісні орієнтації розглядаються як його складова частина, що забезпечує особистості через вибір способу життя, сфери трудової діяльності й конкретної професії входження в певну соціально-професійну групу. Зважаючи на це, формування професійних ціннісних орієнтацій особистості в останнє десятиліття розглядається як довготривалий і динамічний процес самостійного зняття людиною протиріччя між власними можливостями, бажанням та попитом ринку праці щодо рівня і якості фахівців. Таке визначення розкриває вікові особливості формування професійних ціннісних орієнтацій особистості та специфіку його перебігу залежно від обраної сфери майбутньої професійної діяльності.

У процесі теоретичного аналізу доведено також, що результатом процесу формування професійних ціннісних орієнтацій виступає готовність старшокласника до професійного самовизначення у сфері робітничих та технічних професій, віковою характеристикою якої в старшому шкільному віці є уточнення майбутнього соціально-професійного статусу та початок формування в умовах поглибленого вивчення профільних навчальних предметів та курсів за вибором необхідних для обраної професії професійно-важливих якостей. При цьому готовність старшокласника до професійного самовизначення, як особистісне новоутворення, формується у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження старшокласником знань про зміст і структуру робітничих та технічних професій і їх вимоги до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами [3; 27; 51; 77]. Узгодження учнем вимог майбутньої професії та власних можливостей здійснюється через профорієнтаційну діяльність, яка цілеспрямовано організовується й керується педагогом.

Структурна побудова процесу формування професійних ціннісних орієнтацій впливає з методичних підходів до розгляду цілей і змісту профорієнтаційної роботи, а також із розуміння діапазону її компетенції. Отже,

різні визначення процесу формування професійних ціннісних орієнтацій, різне трактування його цілей і змісту неминує відбивається на його структурі, а отже, й на його формах і методах.

Професійну інформацію можна визначити як психолого-педагогічну систему формування в учня старшого шкільного віку активної профорієнтаційної позиції, що відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам здійснення таким учнем вільного й усвідомленого професійного самовизначення. Вже із самого визначення профінформації випливає, що вона ніяк не ототожнюється із системою заходів щодо накопичення й розповсюдження відомостей про професії або пропаганду професій відповідно до потреб регіону (як це доводиться в зорієнтованих на старі концепції джерелах із питань психології та педагогіки профорієнтації). Профінформація тут передбачає специфічну пізнавальну діяльність особистості (профінформаційну діяльність), у якій особистість перетворює себе, формує себе як суб'єкта професійного самовизначення [16; 39; 56].

Профінформація базується на відповідній педагогічній інтерпретації (педагогічній адаптації) інформаційного матеріалу про окремі професії, про особистість у проекції на професійну діяльність, про суб'єктивні та об'єктивні умови професійного самовизначення і реалізації особистості учня у професійній діяльності. Педагогічна підготовка профорієнтаційної роботи старшокласників передбачає створення необхідних умов для їхньої діяльності в пошуку й аналізі нової інформації різними засобами [15].

Робота по формуванню професійних ціннісних орієнтацій старшокласників передбачає вирішення певних завдань [26; 57]:

1. Ознайомлення учнів з інформаційним матеріалом, що характеризує масові професії.
2. Інформування учнів про умови оволодіння професіями (про навчальні заклади, навчальні предмети, строки навчання, кваліфікаційні перспективи тощо).

3. Формування в учнів позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності.

4. Формування в учнів стійких професійних інтересів і правильно мотивованих професійних намірів, в основу яких покладено усвідомлення своїх власних професійно значущих психологічних особливостей, здібностей, а також соціально-економічних умов вибору професії.

Другим, структурним елементом процесу формування професійних ціннісних орієнтацій виступає система професійної консультації. У більшості авторів ми зустрічаємося з розумінням профконсультації як системи довідкових порад щодо умов правильного вибору професії. До такого визначення їх функцій приводить щонайменше дві обставини [80]:

– розуміння професійної орієнтації як соціальної замовної системи управління особистістю з огляду на регіональні проблеми суспільства в робітничих кадрах (у доринковий період);

– занадто деталізоване дроблення структури професійної орієнтації, за якою професійна консультація позбавляється своїх основних функцій.

Сучасні дослідники визначають професійну консультацію як систему психологічного вивчення особистості учня з метою надання йому обґрунтованих порад щодо оптимальних для нього напрямів і засобів професійного самовизначення. Отже, за таким визначенням, у центрі професійної консультації, перебуває особистість у всій складності її психологічної структури, з індивідуальними особливостями прояву її психічних функцій, з її потребами, домаганнями, інтересами, зі сформованою (за допомогою профінформаційної роботи) профорієнтаційною позицією. В основі такої позиції – спрямованість особистості на самостійне вирішення проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій [25; 85].

Вагомим структурним елементом формування професійних ціннісних орієнтацій є професійний добір, який визначається як система роботи з надання порад і допомоги людині щодо прийняття нею рішення про такий вибір конкретного виду професійної діяльності, який би максимально відповідав

суб'єктивним і об'єктивним умовам формування професійних ціннісних орієнтацій, перспективам подальшого розвитку даної особистості та її успішній реалізації в професійній діяльності [19; 60].

Система профдобору є органічною складовою системи професійної орієнтації та її фінальною частиною. За своїм змістом і своєю метою профдобр протистоїть профвідбору. Йдеться про зіставлення двох полюсів; на одному – люди, на другому – професії. У разі профдобору це зіставлення полюсів набуває такого змісту: з одного боку – конкретна людина з її інтересами, потребами, домаганнями, з іншого боку – множина професій, з яких потрібно виділити (підібрати) одну, що найбільш відповідає інтересам особистості, а всю решту відсіяти, У разі ж профвідбору з одного боку розташована конкретна професія зі своїми вимогами до психологічної сфери особистості, з іншого – певна множина людей, з якої потрібно вибрати лише тих, хто задовольняє вимогам даної професії, а всіх інших людей відсіяти. Тобто, у першому випадку фільтруються і певною мірою дискримінуються професії, у другому – фільтруються і дискримінуються люди [48].

Сутність профвідбору полягає в проведенні науково обґрунтованих комплексних, послідовних заходів, які дозволяють виявити осіб, найбільш придатних за своїми індивідуальними психофізіологічними властивостями до успішного опанування тією чи іншою професійною діяльністю.

Формування ціннісних орієнтацій особистості відбувається під впливом різних умов. Умови можуть складатися незалежно від суб'єкта, діяти опосередковано, неорганізовано, мати некерований характер. У цьому випадку зародження ціннісних орієнтацій можна розглядати як процес їхнього становлення. З появою спеціально організованого впливу на становлення ціннісних орієнтацій і цілеспрямоване створення спеціальних умов (професійна освіта), такий процес набуває характеру формування ціннісних орієнтацій. Виділяють зовнішні (середовище, соціум, культура, в яких зафіксовані цінності) та внутрішні (потреби, інтереси, властивості особистості) умови формування ціннісних орієнтацій. Вплив зовнішніх умов обумовлено

визнанням соціальної природи людини, її психіки. Здійснювати присвоєння соціально ціннісного змісту людині дозволяють особливості її внутрішнього світу. Внутрішні умови освоєння ціннісного змісту навколишнього світу формуються у людини протягом її життя та розвитку [13].

В трудовій діяльності, в якій могли б по-справжньому розвинути і проявити себе професійні здібності, учень участі не бере. Мова йде про особистість, яка ще не володіє професійними здібностями. Ця обставина служить підґрунтям для застереження стосовно коректності порівнювати психологічну структуру особистості учня з вимогами професії до психологічної сфери кандидата в умовах навчальної діяльності простим «примірюванням» однієї до другої. У зв'язку з цим важливо з'ясувати: чи існує зв'язок між обома порівнюваними структурами – особистісною та професійною, і якщо такий зв'язок існує, які складові мають заповнити розрив між цими структурами.

Найбільш поширена в педагогіці та психології думка, згідно з якою здібності розуміють як продукт прижиттєвого формування. Визначальна роль в цьому процесі належить навчанню, яке зумовлює розвиток здібності [10]. Всі зовнішні впливи на людину виявляються через її внутрішні умови. Питання генезису здібностей – це комплекс питань про співвідношення біологічного та соціального в здібностях, про задатки та здібності, про рушійні сили розвитку здібностей [68].

У літературі зазначається, що людину в діяльності ніщо так не характеризує, як її здібності [34; 82]. Здібності, як індивідуально-психологічні особливості людини, від яких залежить успішність виконання діяльності, формуються в результаті засвоєння дитиною суспільно-історичного досвіду (соціалізація) та набуття нею особистого досвіду (індивідуалізація). Вони характеризуються нерозривною єдністю соціально-типового та індивідуально-своєрідного.

Здібності не є сталою властивістю людини. Вони виникають і формуються в процесі виконання діяльності. В ній вони й виявляються. Розвиток здібностей пов'язаний не з нагромадженням особою знань, умінь та

навичок, а з власне її психічним розвитком. Отже, здібності не зводяться до них. Водночас між ними існує тісний взаємозв'язок. Так, з одного боку, ефективність засвоєння знань, умінь та навичок передбачає наявність здібностей, а з іншого – формування здібностей до діяльності неможливе без засвоєння людиною пов'язаних з нею знань, умінь та навичок. Тобто, засвоєння останніх є умовою розвитку здібностей: у міру того, як людина на матеріалі певної системи знань засвоює прийом узагальнення, в неї не тільки накопичуються певні вміння, а й формуються певні здібності. Отже, вони формуються (і виявляються) під час оперування знаннями і вміннями у процесі виконання діяльності.

Онтогенетичний розвиток людини супроводжується становленням у неї загальних та спеціальних здібностей. Загальні здібності (або обдарованість) свідчать про широту можливостей людини виконувати різні види діяльності. Прикладом загальних здібностей є загальна здатність до навчання (научуваність), до праці (наприклад, у сфері матеріального виробництва) та ін. По мірі загального розвитку в результаті оволодіння конкретними видами діяльності формуються спеціальні здібності, тобто здібності до окремих видів діяльності. Отже, загальні здібності є основою для становлення спеціальних. Водночас становлення спеціальних здібностей відбивається на становленні загальних здібностей, на загальному розвитку. Спеціальні здібності і генетично, і структурно пов'язані із загальними, а загальні конкретно виявляються в спеціальних здібностях і розвиваються в них: всі спеціальні здібності людини – це різні прояви, сторони загальних здібностей до навчання та праці [46; 56].

Розуміння співвідношення загальних та спеціальних здібностей покладено в основу розподілу підготовки учнів до праці на загальноотрудову та спеціальну (професійну). Загальноотрудова підготовка спрямована на надання учням необхідних для виконання праці знань, умінь, навичок та формування загальних здібностей до праці. Вона розглядається як необхідна основа для

спеціальної, метою якої є навчання конкретної професії та становлення в учнів спеціальних здібностей до праці.

Здібності – злагоджена й відпрацьована сукупність операцій чи способів дій, за допомогою яких виконується діяльність, та якості психічних процесів, за допомогою яких здійснюються та регулюються ці способи дій. С. Рубінштейн вважає, що «ядром здібностей» є саме психічні процеси, їх якості, завдяки яким регулюються засвоєні операції [11; 74].

Тому, говорячи про сформованість професійно важливих якостей, мають на увазі насамперед становлення таких якісних характеристик як моторика та функції сприймання, увага, пам'ять, мислення тощо (повний набір яких обумовлений психограмою професії).

Аналізуючи будь-яку професійну здібність, можна виділити в ній дві сторони або два аспекти: психологічний і професійно-технічний [17]. Якщо перша сторона пов'язана, переважно, з питаннями формування, реалізації та розвитку здібності, то друга – несе інформацію про змістовну частину здібності. Це розмежування умовне і необхідне для того, щоб проаналізувати професійну здібність. Тобто, загальний для всіх професіоналів психологічний механізм реалізується в різних професійних здібностях. Все це в однаковій мірі відноситься до всіх психічних процесів. Тому наявність цих механізмів в структурі тих чи інших професійних здібностей не виключає можливості виділення та розгляду їх у допрофесійній діяльності особистості (зокрема, під час навчання у школі) [34]. В цьому саме і полягає спільність обох психологічних структур – людини та професії: не в здібностях самих по собі, а в їх психологічних механізмах, в їх психологічній основі. І тільки на такій основі виникає можливість «примірювати» особистість, яку розглядають в допрофесійний період її розвитку, до психологічної структури професійної діяльності.

Профвідбір в умовах школи – це спеціально організований процес, мета якого – визначити з допомогою науково обґрунтованих методів індивідуальні особливості учня як організму (що є компетенцією фізіології) і як особистості

(що є компетенцією педагогіка та психології), врахувати та розвинути певні психофізіологічні характеристики особистості при опануванні визначеним профілем трудового навчання.

Профвідбір, як діагностична процедура, не претендує на остаточне вирішення питання щодо придатності особистості до професії; він тільки зменшує ймовірність помилок у професійному визначенні. Це залежить не стільки від показників досконалості та обґрунтованості тієї чи іншої застосованої методики, скільки тим, що кожна людина має різні ресурси та можливості стосовно власного розвитку внаслідок високої пластичності нервової системи.

Взаємний зв'язок між профінформацією, профконсультацією і профдодбором у системі профорієнтаційної роботи має певні особливості, що впливають із завдань і логіки побудови освітнього процесу. Тільки за цих умов стає можливим підібрати для людини такий вид професійної діяльності де особистість максимально реалізує свої здібності. У такому разі людина має великі шанси на отримання задоволення від самого процесу й результату праці яку виконуватиме як фахівець [28; 55].

Рушійною силою з профорієнтаційної роботи виступає інтерес. Якщо робота на уроці регламентована єдиною та обов'язковою для всіх програмою, яка націлена на формування системи знань, вмінь та навичок, то позакласна діяльність імponує школярам добровільністю участі в ній, свободою індивідуального вибору, формами спілкування, способами творчого самовираження – можливістю робити те, що бажаєш та можеш, тобто зоною вільного пошуку [52].

З літературних джерел відомо, що важливою передумовою раціональної організації трудового навчання, адекватного використання можливостей і здібностей особистості у виробничій діяльності є всебічне її вивчення, розробка рекомендацій щодо придатності до певного виду праці на підставі одержаних діагностичних даних та у відповідності з професіограмою [84]. Оскільки різниця в стані сформованості психофізіологічних показників зумовлює

доступність людині одних видів праці і водночас складність чи навіть недоступність інших. Але це не означає, що природа ставить на людину остаточний знак професійної визначеності.

Відомо, що не кожна людина придатна до роботи за будь-якою професією: необхідно мати відповідні фізичні та психічні якості. Науково обґрунтований розподіл людей за професіями є однією зі складових наукової організації праці. Відомо, що необґрунтована зміна професій, незадоволення обраним фахом, низька продуктивність праці, виробничий травматизм, аварії нерідко є наслідком помилок, допущених при виборі професії [8; 25; 50].

Це обумовлено ще й тим, що в учня, який обирає професію, немає повних уявлень про неї або кандидат на професію не вміє розібратись у своїх інтересах, нахилах, здібностях. Трапляється, що суб'єкт, який опановує певним видом професійної діяльності, не розуміє, що наявні в нього фізичні вади (хвороба серця, дефекти зору і т. ін.) обмежують його можливості при виборі професії.

На думку Е. Голубевої, К. Гуревича, Є. Клімова, М. Лейтеса, Б. Теплова та ін., слід уважно вивчати професійну придатність людини, тобто рівень відповідності психофізіологічних її особливостей професійним вимогам [16; 27; 48].

Професійне самовизначення відбувається на основі уявлень особистості про можливе кар'єрне просування після отримання середньої освіти. При цьому відбувається процес вибору професійної ідентичності у спектрі можливих альтернатив, які визначаються суперечностями соціокультурного поля. Тож, професійне самовизначення – це процес визначення індивідом свого місця в професійній структурі, заснований на усвідомленні індивідуальних здібностей, інтересів і можливостей (внутрішні фактори), а також залежить від соціального середовища (зовнішні фактори, що значною мірою залежать від місця проживання), результатом якого є безпосередньо вибір професії.

При організації суспільно корисної продуктивної праці, гурткової роботи за професійними інтересами і здібностями учнів не завжди враховується профільність навчання. Це не сприяє закріпленню практичних умінь і навичок,

їх перенесенні у нові види діяльності. Низький рівень готовності учнів до самостійної праці є однією з причин того, що суспільство несе відчутні економічні та моральні втрати, оскільки непрацевлаштований підліток стає тягарем для суспільства і батьків, під впливом несприятливих умов і обставин може стати на шлях антисоціальної поведінки.

Дослідження системи ціннісних орієнтацій у професійному формуванні особистості учня може слугувати інструментом для виявлення змін, які відбуваються відповідно до перспектив одержання фахової освіти та професійної підготовки під впливом соціально-економічних реалій сьогодення.

Таким чином, в ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій учнів старших класів зі зниженим слухом, в ході якого індивід визначає своє місце в професійній структурі, усвідомлює індивідуальні здібності, інтереси і можливості (внутрішні фактори), а також залежить від соціального середовища (зовнішні фактори), результатом якого є безпосередньо вибір професії. З'ясовано, що сучасний заклад освіти повинен спрямовувати свою діяльність на здатність допомогти майбутньому фахівцю в опануванні саме тих ціннісних орієнтацій, які б сприяли його професійному вдосконаленню та подальшій самореалізації в соціумі.

1.2. Особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом визначається як наукова практична система підготовки учнів означеної нозології до свідомого професійного самовизначення. Цим визначенням учень вводиться в центр процесу професійної орієнтації, стає суб'єктом профорієнтаційної діяльності – використовує засоби професійної орієнтації для підготовки до свого власного й самостійного професійного самовизначення. Займаючи позицію суб'єкта професійного самовизначення,

учень зі зниженим слухом відходить від позиції об'єкта впливу з боку суспільства, державних і громадських організацій щодо вирішення своєї професійної долі, перестає служити об'єктам програмування ззовні. Суспільство в даному разі має сприяти пошуковій діяльності особистості, а не обмежувати цю діяльність вирішенням замовного завдання [1; 9; 22; 81].

Структурна побудова процесу формування професійних ціннісних орієнтацій впливає з методичних підходів до розгляду цілей і змісту профорієнтаційної роботи, а також із розуміння діапазону її компетенції. Отже, різні визначення професійної орієнтації, різне трактування її цілей і змісту неминуче відбивається на її структурі, а отже, й на її формах і методах.

У спеціальному закладі освіти для навчання і виховання дітей зі зниженим слухом поряд із загальноосвітнім навчанням здійснюється їхня професійна підготовка. Тобто, в умовах школи відбувається формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом.

Серед особливостей формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом, які констатуються сучасними дослідженнями є [6; 21; 76]:

- поверхнева, фрагментарна зацікавленість учнів у проведенні позакласної роботи з профорієнтації, що підтверджується труднощами при відповіді на запитання анкети;
- у більшості досліджуваних учнів відсутня необхідність опановування певної професії, оскільки вони не розуміють її важливості;
- багато учнів найчастіше не усвідомлюють практичного значення профорієнтаційної роботи та розцінюють позакласні заходи з профорієнтації як розвагу в позакласний час.

Учні, які стоять на порозі професійного вибору, володіють особливим психологічним настроєм до самопізнання. Для них характерні: прагнення розібратися в собі, оцінка своїх можливостей у сучасному світі, в тому числі і професійному, прагнення оцінити, які умови можуть сприяти, а які заважати входженню у світі професій. Найбільшою сенситивністю у розвитку

професійної самосвідомості володіють учні старшого шкільного віку, для яких проблема професійного та особистісного самовизначення є нагальною та актуальною [4].

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій включає розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів у вигляді ідеального образу професіонала.

Особистісне самовизначення відбувається на основі освоєння суспільно вироблених уявлень про ідеали, норми поведінки і діяльності. В даний час соціальна орієнтація багато в чому визначає професійна самосвідомість учня, його професійне самовизначення і професійний вибір.

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального освітнього закладу повинен передбачати наступні напрями реалізації потреб даних учнів:

- формування вміння співставляти образ «Я» з вимогами професій до особистості та кон'юнктуру ринку праці;
- перевірка можливостей для самореалізації у різних видах професійної діяльності;
- забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості;
- виховування загальнолюдських та загально професійних якостей і розумних потреб;
- поглиблене вивчення навчальних і спеціальних предметів, до яких виявляється стійкий інтерес та здібності;
- зосередження уваги на формування професійно важливих якостей, необхідних до обраного виду професійної діяльності;
- здійснення контролю, корекції професійних планів, виявлення ступеня їхньої обґрунтованості;
- окреслення шляхів до самопідготовки до майбутньої професії, способів само діагностики, оцінка результатів досягнень;
- формування основ для соціально-професійної адаптації: розвиток норм, ціннісних орієнтацій, мотивів вибору професії, професійної спрямованості;

- формування професійних інтересів.
- одержання несуперечливих відомостей щодо переваг, схильностей і можливостей учнів для розподілу їх за профілями навчання;
- забезпечення широкого діапазону варіативності профільного навчання за рахунок комплексних і нетрадиційних форм і методів, що застосовують на уроках та у виховній роботі елективних курсів;
- додаткова підтримка деяких груп школярів, щодо яких легко спрогнозувати труднощі у працевлаштуванні;
- вироблення гнучкої системи кооперації старшої школи з установами додаткової та професійної освіти, а також з підприємствами міста, регіону.

Вибір професії в спеціальних школах вирішується з урахуванням основних положень, зазначених у працях з корекційної педагогіки та методики трудового навчання: 1) професія повинна бути доступною психофізіологічним можливостям учнів; 2) обрана спеціальність має відповідати рівню загальноосвітньої підготовки учнів; 3) обраним професіям повинно відповідати виробниче оточення школи [5; 29; 41].

Суттєвим недоліком існуючої системи трудового навчання в учнів зі зниженим слухом є відсутність методичного забезпечення щодо вивчення працівниками спроможності учнів опанувати тією чи іншою спеціальністю. З'ясувати питання здатності школярів до оволодіння запропонованими школою профілями навчання сприятиме тривала практична перевірка потенційних можливостей учнів навчатися тому чи іншому виду трудової діяльності [14; 71].

Виникнення протиріч між завданнями професійної підготовки учнів спеціальної школи та складністю організації професійного самовизначення може бути усунене шляхом застосування пролонгованого професійного відбору. Головна складність у проведенні диференційованого відбору дітей з порушеннями психофізичного розвитку до навчально-трудова груп полягає у відсутності розроблених методик з професійного самовизначення [38; 45; 64].

Вчителі спеціальних шкіл в більшості своїй визначають професійну долю учня шляхом виключення недоступних йому, на їх погляд, спеціальностей,

спираючись, головним чином, на свій досвід та інтуїцію. Необхідною постає розробка науково обґрунтованих методик для діагностики типологічних характеристик особистості учня, його здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, що в підсумку допоможе випускнику більш швидко опанувати запропонованими йому профілями професійного навчання, так і вчителям у виборі засобів корекційного впливу на недостатньо розвинені психофізіологічні якості [24; 30; 69].

Відсутність єдиної класифікації професій, науково обґрунтованих, об'єктивних, стандартизованих методик із вивчення психофізіологічних якостей, рис характеру в учнів спеціальної школи дали підставу вченим (І. Бех, В. Бондар, Я. Краваліс та ін.) зробити висновок щодо невирішеності проблеми професійного самовизначення (вибору профілів трудового навчання) в школі як у теоретичному, так і в практичному відношенні, про нерозробленість повного комплексу професіограм зі спеціальностей, які найбільш часто обирають випускники спеціальних шкіл. Вони вважають, що вирішення цієї проблеми передбачає створення блоку методик для дослідження психофізіологічних якостей учня. Результати такого дослідження будуть використані для визначення профілів трудового навчання учням спеціальної школи [4; 5; 12; 35].

Узагальнюючи вивчений матеріал, дійшли висновку, що процес формування професійних ціннісних орієнтацій у спеціальній школі – не тільки прийняття альтернативного рішення: придатний-непридатний, але й прогнозування професійної придатності, що передбачає відповідність психофізіологічних особливостей дитини вимогам професійної діяльності; зумовлює застосування методичних засобів формування недостатньо розвинених професійно важливих якостей під час навчання в школі, і має здійснюватися у пролонгованій формі за обов'язковою участю вчителя початкових класів, психолога, медичного працівника, вчителя трудового навчання. Запровадження професійного відбору в навчальний процес спеціальної школи, сприятиме виправленню, компенсації порушень,

покращенню розвитку дитини в цілому, забезпечить успішність адаптаційного періоду самостійної трудової діяльності випускників [32; 58; 72].

В галузі спеціальної освіти проблема формування професійних ціннісних орієнтацій поєднується з проблемою розвитку дитини і розглядається в цілому як процес, що забезпечує всебічне вивчення дітей зі зниженим слухом з метою визначення професійного й корекційного спрямування їх навчання.

Організація формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального освітнього закладу повинна враховувати наступні аспекти системи профорієнтаційної роботи з підлітками означеної нозології [7; 62]: соціальний; економічний; психолого-педагогічний; медико-фізіологічний.

Соціальний аспект полягає у формуванні ціннісних орієнтацій молоді в професійному самовизначенні, де робиться акцент на вивченні вимог до кваліфікації працівника тієї або іншої сфери.

Економічний аспект – це процес керування вибором професії молоді відповідно до потреб суспільства та можливостей особистості (вивчення ринку праці).

Психологічний аспект полягає у вивченні структури особистості, формуванні професійної спрямованості; педагогічний – пов'язаний із формуванням суспільно значущих мотивів вибору професії та професійних інтересів.

Медико-фізіологічний аспект передбачає такі основні завдання, як розробка критеріїв професійного відбору відповідно до стану здоров'я, а також вимог, які висуває професія до особистості кандидата.

Розв'язання завдань процесу формування професійних ціннісних орієнтацій здійснюється в різних видах діяльності старшокласників зі зниженим слухом (пізнавальній, суспільно корисній, комунікативній, ігровій, продуктивній праці). З цією метою щорічно складаються шкільні й міські плани роботи із профорієнтації. Цей напрям простежується в плані кожного класного керівника (розділ «Профорієнтація») [31].

Найбільш ефективною, на думку багатьох дослідників, для дітей старших класів спеціальної школи є гурткова робота, так як вони вже в певній мірі володіють необхідними навичками колективної роботи [42; 59; 66].

Професійному відбору старшокласників зі зниженим слухом з урахуванням сучасних умов праці сприяють гуртки з праці та домоведення, гуртки художньої різьби по дереву, машинної художньої обробки дерева, металу, художньої машинної вишивки та в'язання, різних видів моделювання, інкрустації та інших народних промислів, поширених у тій місцевості, де розташована школа. Для дівчаток можна організувати гуртки ручного і машинного в'язання, художньої вишивки, плетіння мережив та інших видів прикладного мистецтва. Немає необхідності перераховувати всі види діяльності, за якими можна організувати гурткову роботу з праці. Визначити це з урахуванням можливостей і практичної спрямованості слід педагогічному колективу кожної спеціальної школи.

Професійному самовизначенню старшокласників зі зниженим слухом з урахуванням сучасних умов праці сприяє робота в навчальних майстернях, а потім і на виробничій практиці, яка поступово стає засобом задоволення потреб учнів. Однак процес формування навичок протікає повільніше, ніж в учнів, щочують, і спостерігається істотне відставання в розвитку здатності до переносу навичок.

Особливості формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл вказують на необхідності запровадження спеціальних медико-психологічних обстежень, які сприяють правильному визначенню професійних можливостей учнів спеціальної школи, і проведенні на цих даних кваліфікованих консультацій. Вирішальним фактором при виборі професії учнями спеціальної школи стає вплив педагогів, вихователів і система проведеної в школі професійної роботи [63; 79].

Напрямами формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом з урахуванням сучасних умов праці є

уроки трудового навчання, позаурочна діяльність, де повинні бути створені умови для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку учнівської молоді для підготовки до майбутнього життя в умовах переходу до ринкової економіки, задоволення їхніх освітніх потреб. Такий відбір повинен здійснюватись з урахуванням інтересів підлітків означеної нозології та враховувати їх конкурентоздатність на ринку праці.

Провідна й визначальна роль педагогічного колективу спеціальної школи у формуванні професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом розглядається не як обмеження їхньої волі щодо вибору професії, а як найбільш раціональна форма поєднання бажаного й можливого з урахуванням особливостей їхнього розвитку. У зв'язку з цим запровадження професійного відбору в педагогічний процес, у якому спеціально підібрані зміст, методичні засоби й організаційні форми, сприяє корекції недоліків розвитку дітей зі зниженим слухом, покращує ефективність їхньої трудової підготовки.

Таким чином, проаналізовано особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл, які полягають у правильному визначенні професійних можливостей учнів спеціальної школи і проведенні на підставі цих даних кваліфікованих консультацій. Вирішальним фактором при виборі професії учнями спеціальної школи стає вплив педагогів, вихователів і система проведеної в школі професійної роботи. Процес професійної орієнтації готує учнів зі зниженим слухом до самостійного життя, де їм щоденно доведеться наполегливо працювати, створює сприятливі умови для задоволення індивідуальних інтересів учнів і прищеплення трудових умінь і навичок.

Висновки до розділу 1

В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу формування професійних ціннісних орієнтацій учнів старших класів зі зниженим слухом, в ході якого індивід визначає своє місце в професійній

структурі, усвідомлює індивідуальні здібності, інтереси і можливості (внутрішні фактори), а також залежить від соціального середовища (зовнішні фактори), результатом якого є безпосередньо вибір професії. З'ясовано, що сучасний заклад освіти повинен спрямовувати свою діяльність на здатність допомогти майбутньому фахівцю в опануванні саме тих ціннісних орієнтацій, які б сприяли його професійному вдосконаленню та подальшій самореалізації в соціумі.

Формування професійних ціннісних орієнтацій особистості в останнє десятиліття розглядається як довготривалий і динамічний процес самостійного зняття людиною протиріччя між власними можливостями, бажанням та попитом ринку праці щодо рівня і якості фахівців. Таке визначення розкриває вікові особливості формування професійних ціннісних орієнтацій особистості та специфіку його перебігу залежно від обраної сфери майбутньої професійної діяльності.

Проаналізовано особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл, які полягають у правильному визначенні професійних можливостей учнів спеціальної школи і проведенні на підставі цих даних кваліфікованих консультацій. Вирішальним фактором при виборі професії учнями спеціальної школи стає вплив педагогів, вихователів і система проведеної в школі професійної роботи. Процес професійної орієнтації готує учнів зі зниженим слухом до самостійного життя, де їм щоденно доведеться наполегливо працювати, створює сприятливі умови для задоволення індивідуальних інтересів учнів і прищеплення трудових умінь і навичок.

Таким чином, напрямами формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом з урахуванням сучасних умов праці є уроки трудового навчання, позаурочна діяльність, де повинні бути створені умови для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку учнівської молоді для підготовки до майбутнього життя в сучасних умовах, задоволення їхніх освітніх потреб. Актуальним для сучасної спеціальної школи є розв'язання

проблеми активізації процесу професійного самовизначення старшокласників, під якою розуміємо цілеспрямований педагогічний вплив на особистість учня, який актуалізує перед ним проблему вибору майбутньої професії і пов'язану з ним діяльність.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

2.1. Методика визначення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи

Теоретичний аналіз спеціальної літератури дозволив визначити особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом. Актуальним залишається визначення професійних можливостей учнів спеціальної школи на основі оцінки різноманітних психологічних ознак, які відображають рівень сформованості трудових навичок суб'єкта, стан психофізіологічних якостей та його активність.

Метою педагогічного експерименту є обґрунтування, розробка й експериментальна перевірка педагогічних умови і методів формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти.

Враховуючи актуальність і мету дослідження були поставлені наступні завдання:

1. Провести діагностику сформованості професійних ціннісних орієнтацій у старшокласників зі зниженим слухом на основі оцінки різноманітних психологічних ознак, які відображають рівень сформованості трудових навичок суб'єкта, стан психофізіологічних якостей та його активність.

2. Розкрити методику визначення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи.

3. Визначити педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти.

4. Розробити зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом старших класів в системі трудового навчання.

У відповідності з метою і завданнями дослідження був розроблений план дослідно-експериментальної роботи, який включав два етапи:

1. Констатувальний етап, який мав за мету діагностику стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій у старшокласників зі зниженим слухом.

2. Формувальний етап, метою якого була розробка й експериментальна перевірка педагогічних умови і методів формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти.

На етапі констатувального експерименту було проведено діагностику професійного самовизначення учнів 10-их класів на базі КЗСОР Косівщинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Сумського району. У дослідженні приймали участь 16 учнів, серед яких 7 дівчаток і 9 хлопчиків зі зниженим слухом.

Основним психологічним засобом діагностики є розв'язання коротких тестових процедур, що характеризують ефективність різних психічних процесів при вирішенні відповідних задач. Виходячи з цього, проблема оцінки професійної підготовки в ході констатувального етапу дослідження виступала як типова психометрична задача – описати і кількісно оцінити зрушення в психологічних процесах, що досліджуються, які відбуваються під впливом особливостей умов профорієнтаційної роботи та трудового навчання.

В процесі здійснення діагностики стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій підлітків зі зниженим слухом враховувалось співвідношення первинного дефекту і вторинних порушень, а також ступінь їх вираження. Були виявлені дефекти, які найбільш негативно впливали на розвиток трудової діяльності та особистість: прояви тривожності, емоційної

лабільності, замкненість, сором'язливість, імпульсивність, прояви агресії та емоційної депривації.

В ході дослідження враховувався той факт, що положення психології про індивідуально-типологічний, особистісно-діяльнісний, системно-структурний підхід, якісно-кількісну оцінку роботи дитини є обов'язковими і в спеціальній психології при вивченні дітей з інтелектуальними порушеннями. Вибір і послідовність застосування тих чи інших методів залежав від віку й індивідуальних особливостей обстежуваних.

В процесі діагностики стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій підлітків зі зниженим слухом були включені елементи гри і навчання, варіанти допомоги, завдання аналогічного характеру, в яких виявляється здатність дитини до перенесення показаних прийомів діяльності. Обов'язковим було чергування завдань вербального і невербального характеру, які були спрямовані на дослідження різних форм діяльності, мислення.

Вивчення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій відбувалося за наступними напрямками:

- вивчення трудової активності;
- вивчення рівня професійного самовизначення;
- вивчення соціально-психологічної адаптованості.

При проведенні обстеження враховувались наступні показники:

- а) ціннісні орієнтації;
- б) найближчі, перспективні життєві плани і професійні наміри;
- в) рівень розвитку самооцінки;
- г) рівень розвитку професійної мотивації;
- д) особистісні особливості.

Головною проблемою організації професійного відбору старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання в спеціальній школі є недостатня зацікавленість даних учнів в цьому процесі.

Експериментальне дослідження проводилося в два етапи:

1 – виявлення рівня зацікавленості учнів зі зниженим слухом майбутнім працевлаштуванням;

2 – апробація та оцінка ефективності експериментальних матеріалів, що забезпечують збільшення рівня зацікавленості учнів спеціальної школи до процесу їх професійного відбору в системі трудового навчання.

Для реалізації поставленої мети було використано такі методи дослідження: педагогічне спостереження, анкетування (додаток А), експеримент.

Перший етап дослідження був спрямований на виявлення рівня зацікавленості учнів зі зниженим слухом майбутнім працевлаштуванням, якому сприяє система трудового навчання в спеціальній школі. Після профорієнтаційної екскурсії, учням які її відвідали була запропонована наступна анкета:

1. Чи подобалась тобі екскурсія? Чому?
2. Чи цікавлять тебе такі позакласні заходи? Чим саме?
3. Чи хотів би ти, щоб такі заняття проходили частіше?
4. Чи зміг би ти працювати на такому підприємстві? Чому?

Аналіз відповідей на перше запитання показав, що більшості учнів спеціальної школи подобаються екскурсії саме тим, що під час екскурсії не треба писати і вчити (75,0 %), проте жоден учень не вказав на зацікавленість даною професією. Решта, незадоволених проведенням заходом (25,0 %), вказували на погане проведення або на недостатню участь в них.

В системі трудового навчання позакласні заходи з профорієнтації учнів займають важливе місце. Тому одним із завдань дослідження було дізнатися, чим саме вони їх приваблюють. Аналіз відповідей, отриманих на запитання «Чи цікавлять тебе такі позакласні заходи? Чим саме?» показав майже ті результати, що і перше питання. Учням зі зниженим слухом імпонують відповідні заходи, але не з навчальною метою, а з метою прогуляти уроки (68,8 %); не змогли відповісти на питання 12,5 % респондентів;

18,7 % учнів зізналися, що нічого особливого в подібних заходах немає, краще посидіти в класі.

Наступне питання торкалось наявності позакласних заходів з профорієнтації: «Чи хотів би ти, щоб такі заняття проходили частіше?». Думки учнів розподілилися наступним чином: 56,3 % респондентів виявили бажання, щоб заходи такого типу проводилися якомога частіше й не лише з профорієнтаційної роботи; 25,0 % учнів вважають, що періодично подібні заходи можна проводити; 18,7 % учнів відповіли невизначено: «в тій чи іншій мірі», «частково».

Щоб з'ясувати, наскільки безпосередньо у учнів сформована готовність до роботи, було поставлено запитання «Чи зміг би ти працювати на такому підприємстві? Чому?». Аналіз відповідей показав, що більшість учнів (43,7 %) вважає що зможуть опанувати дану професію, та працювати за спеціальністю; 31,2 % учнів взагалі не розуміють необхідність опанування певною професією; 18,8 % дітей виявили бажання працювати за іншою професією; 6,3 % респондентів взагалі не відповіли на запитання.

На основі отриманих даних можна говорити про зниження інтересу до трудової діяльності. Однією з причини згасання інтересу є недостатня організація роботи з професійного відбору в системі трудового навчання, в тому числі й з профорієнтації.

Аналіз результатів проведеного дослідження зацікавленості учнів зі зниженим слухом майбутнім працевлаштуванням, в проведенні систематичних заходів з профорієнтаційної роботи, а також ставлення до них, дозволив виявити наступне:

- зацікавленість учнів у проведенні роботи з профорієнтації поверхнева, фрагментарна, що підтверджується труднощами при відповіді на запитання анкети;
- в більшості досліджуваних учнів відсутня необхідність опанування певної професії, оскільки вони не розуміють її важливості;

– багато учнів найчастіше не усвідомлюють практичного значення профорієнтаційної роботи та розцінюють заходи із здійснення професійного відбору та профорієнтації як розвагу в позакласний час.

Проведене дослідження показало необхідність спеціально організованої педагогічної роботи з учнями спеціальної школи, яка сприяє підвищенню зацікавленості до майбутнього працевлаштування та профорієнтаційної позакласної роботи.

Методика виявлення професійного самовизначення передбачала констатацію рівневого підходу до явища, що досліджувалось. Критеріями показників вищезазначеного дослідження виступали наступні рівні [16]:

– *високий* – передбачає наявність в учня адекватно завищеної самооцінки; чітко визначені цілісні орієнтації і установки; самостійно збудований особистісний професійний план; визначена конкретна мотивація вибору професії, мотив внутрішньо індивідуальний; остаточно сформовані професійні інтереси, наміри і спрямованість на ту чи іншу професію;

– *середній* – передбачає, що самооцінка учня знаходиться на середньому рівні розвитку (від неадекватно заниженої до адекватно завищеної); частково визначені ціннісні орієнтири і установки; особистісний професійний план знаходиться на стадії обмірковування; вибір професії мотивований зовнішніми факторами і вибір професії частково відповідає особистісним особливостям учня;

– *низький* – передбачає наявність в учня неадекватно заниженої самооцінки; відсутність цілей в майбутній професійній діяльності; немає планів по відношенню до вибору професії; мотивація тільки зовнішня; відсутній інтерес і спрямованість у якій-небудь сфері професійної діяльності

Критерії та методи, за якими і визначається той чи інший рівень сформованості професійного самовизначення, повинні мати чітке обґрунтування та практичну спрямованість.

Учні, які стоять на порозі професійного вибору, володіють особливим психологічним настроєм до самопізнання. Для них характерні: прагнення

розібратися в собі, оцінка своїх можливостей у сучасному світі, в тому числі і професійному, прагнення оцінити, які умови можуть сприяти, а які заважати входженню у світі професій. Найбільшою сенситивністю у розвитку професійної самосвідомості володіють учні старшого шкільного віку, для яких проблема професійного та особистісного самовизначення є нагальною та актуальною.

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій включає розвиток самосвідомості, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів у вигляді ідеального образу професіонала.

Особистісне самовизначення відбувається на основі освоєння суспільно вироблених уявлень про ідеали, норми поведінки і діяльності. В даний час соціальна орієнтація багато в чому визначає професійна самосвідомість учня, його професійне самовизначення і професійний вибір.

Одним з пріоритетних критеріїв виявлення сформованості професійних ціннісних орієнтацій є рівень розвитку самооцінки. Самооцінка – компонент самосвідомості, що включає поряд із знаннями про себе оцінку людиною себе, своїх здібностей, моральних якостей і вчинків.

Самооцінка адекватна дозволяє поставитися до себе критично, правильно співвіднести свої сили із завданнями різної труднощі і з вимогами оточуючих.

Неадекватна (завищена або занижена) самооцінка перешкоджає виконанню зазначених функцій. Отже, адекватна самооцінка – необхідна умова формування особистості. Неадекватно завищена самооцінка – переоцінка себе особистістю, неадекватно занижена – недооцінка себе.

Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань людини, тобто ступенем труднощі цілей, які він ставить перед собою. Розбіжність між домаганнями і реальними можливостями веде до того, що людина починає себе неправильно оцінювати, внаслідок чого його поведінка стає неадекватною (виникає підвищена тривога, емоційні зриви).

Самооцінка при виборі професії передбачає оцінку своїх інтересів, здібностей і особистісних якостей, відповідність їх вимогам обраної професії.

Основна інформація про показники критерію самооцінки витягується з результатів застосування методик «Хто Я?», «Самооцінка» (комплексна методика діагностики здатності старшокласника до професійного самовизначення) [48].

1. Методика «Хто Я?» (додаток Б) [48].

Методика «Хто Я?» дозволяє показати значення повноти самосприйняття і самооцінки («Комплексна методика»).

В ході застосування даної методики учням, що досліджувались, було запропоновано наступне звернення: «Будь ласка, за 5 хвилин 5 разів дайте відповідь на питання: «Хто Я?». Будьте щирі! Використовуйте для цієї мети 5 слів або пропозицій. Не старайтесь відібрати правильні чи неправильні, важливі або неважливі відповіді. Пишіть їх так, як вони приходять вам в голову. Правильних і неправильних відповідей тут бути не може».

Аналіз карток зі словами дозволив нам простежити й виділити ставлення один до одного у класі, провести їхнє співвідношення на кінцевому й початковому етапах діяльності.

У результаті вивчення здатності підлітків визначати співвідношення учня до певного виду професій нами було виокремлено лідерські якості. З 16-ти учнів 10-их класів виявлено, що всі діти встигли написати по 5 слів, 10 – написали не вагаючись, 3 – сумніваючись, 2 – повторили за товаришем, 1 – відмовився здавати картку.

Наступним найважливішим критерієм, що визначає професійне самовизначення учнів старших класів, є ціннісні орієнтації.

Ціннісні орієнтації, будучи одним з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення учнів до соціальної дійсності і в цій своїй якості визначають широкую мотивацію їх поведінки і справляють істотний вплив на всі сторони їхньої діяльності.

Такий вибір відбувається на підставі того, що людина, а саме старшокласник, вважає найбільш важливим і правильним на підставі цінностей, сформованих у його минулому досвіді. Тому діагностика ціннісних орієнтацій

дає можливість отримати уявлення про проблеми учнів, зіставляючи цінності між собою і з реальними умовами, в яких ці цінності можуть знаходити, або не шукати своє твердження. Таке зіставлення можливо за допомогою методик, що дозволяють ранжувати цінності або порівнювати уявлення про свої цінності і реальною поведінкою. Для ранжирування цінностей може бути представлений або список цінностей (таких, наприклад, як робота, освіта, сім'я, матеріальне благополуччя, здоров'я, дружба, хобі, слова, багатство, влада і т. ін.) [48].

2. Використовуючи методику на виявлення професійних цінностей, була використана наступна фраза:

«Я б хотів, щоб моя робота...»

- а) була по заслугах оцінена іншими;
- б) була для мене цікавою;
- в) була корисною і потрібною людям;
- г) приносить мені радість і задоволення і т. ін.

Результати дослідження за даною методикою наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати методики визначення професійних цінностей в учнів зі зниженим слухом на констатувальному етапі експерименту

Варіант відповіді	А	Б	В	Г
Кількість дітей	9	2	3	2

Аналіз цінностей дозволяє визначити, в чому збігаються особисті цінності з громадськими, з професійними та груповими цінностями. Аналіз конкретних ситуацій, пов'язаних з вибором того чи іншого рішення, дозволяє порівнювати реальні цінності, що саме ігнорує старшокласник в ситуації вибору альтернативних цінностей, уточнити свої позиції у зв'язку з виникаючими проблемами, переоцінити свої цінності. Виявлення цінностей дозволяє визначити сферу, в якій учні готовий нести повну відповідальність за себе і за свої дії. У першу чергу необхідно визначити, які цінності він вважає

найважливішими. Це прояснює напрямок розвитку цілей його діяльності. Потім необхідно проаналізувати і розглянути можливі варіанти наслідків і зробити вибір, прийняти певне рішення, самовизначитися у своїй діяльності.

Одним з важливих критеріїв сформованості професійних ціннісних орієнтацій є здатність до побудови певного проекту професійного життєвого шляху (особистісного професійного плану – ОПП) – це справа складна, що залежить від ряду об’єктивних і суб’єктивних обставин.

Рішення завдання вибору професії може бути не тільки раціональним, «аналітичним», а й «емоційним», «синтетичним». Головний критерій в даному випадку – не чия-небудь зовнішня оцінка, а стан задоволеності учня зробленим вибором, за умови, що обставини цього вибору їм досить добре усвідомлені.

3. Методика «Особистісного професійного плану» (додаток В) [54], згідно якої виділяють чотири типи ОПП:

I. Відсутність самостійно побудованого учням професійного плану (за нього це роблять або зробили – батьки, товариші, вчителі).

II. ОПП побудований самостійно, але на дуже неповній орієнтовною основі (наприклад, враховано тільки своє бажання чи позиція однолітків і т. ін.).

III. ОПП побудований з урахуванням багатьох істотних обставин конкретної – «ось цієї» – ситуації вибору професії.

IV. Сформовано (додатково до того, що зазначено в пункті «I») готовність (уміння, настрої, володіння загальною схемою – методом вирішення даної задачі самостійно будувати нові ОПП в ускладнюються, змінюються умовах (переїзд сім’ї, хвороба тощо).

Серед варіантів реалізації ОПП запропоновані:

1) пасивне позитивне прийняття того способу породження ОПП, який фактично відбувся;

2) активне вираження ОПП в повсякденних розмовах, суперечках про вибір професії;

3) часткова реалізація ОПП в тих чи інших формах самоосвіти, пробах

сил (відвідування гуртків, підготовчі курси, спроби попрацювати, скажімо, в літні канікули на трудових постах, близьких за змістом діяльності або за галузевою ознакою до майбутньої професії);

4) після виходу із спеціальної школи здійснюється реальний вибір професійного навчального закладу або роботи;

5) успішна адаптація до обраної професії та подальший професійний розвиток.

У компактному вигляді засіб орієнтування в різноманітті ОПП учнів може виглядати так, як на нижче наведеній схемі. При цьому характеристики ОПП можуть бути позначені на ній точками, «клітинами» на перетині стовпців і рядків («абсцис» і «ординат»). Зрозуміло, що тут мова повинна йти не про метричну, а про смислову точність. Результати дослідження за методикою ОПП представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати методики на виявлення особистого професійного плану в учнів зі зниженим слухом на констатувальному етапі експерименту

Типи ОПП	Варіанти реалізації ОПП				
	1	2	3	4	5
I		+			
II					
III			+	+	
IV	+				

Загальна схема прийняття рішення про вибір для себе професії може бути приблизно такою:

- 1) Скласти загальну оглядове орієнтування у світі професій.
- 2) Виділити можливості та обмеження, пов'язаних з обстановкою в групі близьких людей, в суспільстві; корисно їх поділити на три ступеня – ті, з якими не можна не рахуватися, ті, з якими краще рахуватися, чому не рахуватися, і ті, якими можна знехтувати .

3) Зібрати, впорядкувати відомості відповідно до формули «моєї» професії, врахувавши і можливі запасні варіанти вибору.

4) Якщо необхідно, уточнити для себе формулу своєї професії.

5) Обміркувати варіанти кроків на шляху освоєння професії.

6) Подумки продумати елементи структури ОПП.

7) Остаточо прийняти рішення.

Вибір професійного шляху пов'язаний з вибором реальних життєвих цінностей, які визначають реальну професійну мотивацію. Цінності здійснюють зв'язок між когнітивними і емоційними складовими професійної самосвідомості через внутрішню мотивацію. Образ професії, когнітивне емоційне освіта, служить мотивуючим чинником оцінки себе. У свою чергу, результат оцінки мотивує до постановки тих чи інших професійних і життєвих цілей.

Учні старших класів вже здатні зважувати зовнішні і внутрішні обставини, що дозволяє їм приймати досить усвідомлені рішення. А це означає, що в процесі формування професійно спрямованих мотивів «внутрішній фільтр» починає відігравати провідну роль. Чим більш зрілим у цьому плані є старшокласник, тим більше його намагань спрямовано у майбутнє, тим більше у нього формується мотиваційних установок, пов'язаних із запланованою перспективою життя.

Формування обґрунтованого мотиву вибору професії передбачає усвідомлення учнями всієї сукупності мотиваційних особливостей (провідних індивідуальних потреб і мотивів, схильностей, прагнень і т. ін.), притаманних йому. Виявлення основних потреб і мотивів діяльності, дозволяє включити мотив вибору професії в систему інших мотиваційних тенденцій особистості. Тим самим процес співвіднесення себе з світом професійної праці стає більш усвідомленим, особистісно значущим для старшокласника (додаток Д).

В основу методики «Опитувальник професійної готовності» покладено принцип самооцінки учнями своїх можливостей у реалізації певних умінь (навчальних, творчих, трудових, соціальних і т. ін.), свого реального

пережитого і сформованого в особистому досвіді емоційного ставлення, що виникають при виконанні окремих видів діяльності, і своїх переваг або побажання мати ці види діяльності у своїй майбутній професії.

Для визначення ведучого типу мотивації в процесі вибору професії доцільним є використання методики «Мотиви вибору професії» [28]. Даний диференційно-діагностичний опитувальник призначений для виявлення схильності до того чи іншого типу професії відповідно до розробленої ним класифікації: «П» – людина-природа, «З» – людина – знакові засоби; «Т» – людина – техніка; «Х» – людина – художній образ, «Ч» – людина – людина.

Всі вище описані критерії та методики виявлення професійного самовизначення спрямовані на самопізнання і оцінку учнями самих себе, тобто на вивчення особистісних особливостей учнів старших класів.

Для виявлення сформованості професійних ціннісних орієнтацій, заснованої на вивченні особистісних особливостей відносяться професійні інтереси, наміри і професійну спрямованість учнів старших класів [20].

Під професійним інтересом розуміють безпосереднє емоційне практично-пізнавальне ставлення до професії. За сприятливих умов він переходить у спрямованість особистості на конкретну професійну діяльність, мотиви і цілі якої збігаються. Так як професійний інтерес виникає і розвивається в діяльності, то однією з його важливих характеристик є цілеспрямована діяльність особистості (додаток Е).

Для вивчення професійних інтересів учнів даної вікової категорії доцільним є застосування методики «Карта інтересів». Дані, отримані за допомогою цієї методики, дозволяють виявити не тільки коло інтересів, але і ступінь їх вираженості, що має особливе значення у формуванні мотивації вибору майбутньої професії [28].

Усвідомленим позитивним ставленням особистості до сфери професійної діяльності є професійний намір, що визначається наявністю знань про її сутність, прагненні обрати професію в даній сфері діяльності і отримати

відповідну освіту.

Для визначення даного показника доцільним є застосування методики «Вивчення професійних намірів старшокласників». Даний метод дозволяє визначити готовність до вибору професії, що характеризується внутрішньою усвідомленістю самого факту вибору і визначеністю професійних інтересів, обізнаністю учня та оцінкою своїх здібностей, а також знаннями про те, які фізичні та психологічні вимоги до людини пред'являє обрана професія [52].

Професійний інтерес і професійні наміри найбільш сприятливо формуються в обстановці творчої діяльності учнів, при цьому спочатку виникає професійний інтерес, а потім визначаються стійкі професійні наміри, які сприяють формуванню професійної спрямованості учня.

Під професійною спрямованістю особистості розуміють одну з істотних її сторін, що виражається в інтересах, схильностях, наміри, ідеалах. Професійна спрямованість обумовлює мотивовану і цілеспрямовану діяльність при підготовці учня до вибору трудової діяльності та шляхів професійного становлення.

На основі аналізу розглянутих критеріїв та методик виявлення професійного самовизначення було складено критеріальну базу досліджуваного явища, яка наведена у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Критерії визначення сформованості професійних ціннісних орієнтацій учнів зі зниженим слухом старшого шкільного віку

Особистий критерій	Методика
Ціннісні орієнтації	Метод ранжування
Самооцінка	«Хто Я?»
Професійні наміри	«Особистісний професійний план»
Мотиви	«Диференційно-діагностичний опитувальник»
Особистісні особливості (професійні інтереси; професійні наміри; професійна спрямованість)	«Карта інтересів»

Для вивчення провідних мотивів вибору професійної діяльності була використана методика «Мотиви вибору професії» та диференційно-діагностичний опитувальник «Я віддам перевагу».

За результатами дослідження було виявлено, що 6 учнів мають схильності до сфери діяльності за типом «Людина – техніка», тобто до технічних професій. Ймовірно, що цей вибір пов'язаний з комп'ютеризацією і технологізацією сучасних умов життя. 5 учнів мають схильності за типом професії «Людина – людина», тобто професії, пов'язані з обслуговуванням людей, зі спілкуванням. 3 учня віддали перевагу сфері «Людина – природа», 1 учень – «Людина – художній образ» (творчі спеціальності) та ще 2 учня – «Людина – знак» – професії, що пов'язані з розрахунками.

За підсумками проведення методики «Мотиви вибору професії» було з'ясовано, що тільки 7 учнів мотивують свій вибір професії самостійно, індивідуально, тобто вибирають ту сферу професійної діяльності, яка відповідає їх особистісним особливостям, що говорить про низький рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій та готовності до вибору професії старшокласників зі зниженим слухом.

Таким чином, в ході визначення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій у старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи було констатовано зниження їхнього інтересу до трудової діяльності. Однією з причини згасання даного інтересу є недостатня організація роботи з професійного відбору в системі трудового навчання, в тому числі й з профорієнтації. Також було з'ясовано, що більшість учнів означеної нозології не мотивують свій вибір професії самостійно, індивідуально, тобто не вибирають ту сферу професійної діяльності, яка відповідає їх особистісним особливостям, що говорить про низький рівень формування професійного спрямованості та готовності до вибору професії. Отримані результати зумовлюють необхідність визначення педагогічних умов і розробки змісту

процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти.

2.2. Педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти

Система освіти має забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів та потреб, сучасного світогляду, навичок самостійного наукового пізнання, оволодіння засобами практичної та пізнавальної діяльності. Ці завдання реалізуються в школі під час вивчення учнями різних предметів, зокрема трудового навчання.

Одним із напрямів покращення процесу формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального навчального закладу є розробка педагогічної технології, реалізація якої в освітньому процесі спеціальної школи забезпечувала б формування в учнів готовності до зазначеного процесу. Особливої актуальності дана проблема набуває у зв'язку із впровадження профільного навчання у старшій школі, оскільки вибір профілю навчання можна розглядати як пропедевтичний вибір напрямку майбутньої професійної діяльності.

Теоретичну основу обґрунтування педагогічних умов підвищення ефективності формування професійних ціннісних орієнтацій складають два взаємопов'язані процеси: моделювання та проектування. Педагогічне моделювання передбачає побудову ідеальної моделі взаємодії учасників освітнього процесу: діяльності учнів і діяльності педагога. Навчально-пізнавальна діяльність старшокласника виникає і формується в процесі відповідної діяльності педагога, який керує її становленням. Ефективність його педагогічної діяльності визначається ефективністю формування власної діяльності дітей, оскільки саме на її основі відбувається їхній розвиток [25; 40].

Всі експериментальні матеріали пошуків засобів покращення розвитку дітей зі зниженим слухом в процесі трудового навчання говорять про те, що успішність трудової підготовки учнів залежить від того, наскільки процес навчання забезпечує формування специфічних розумових дій, пов'язаних з працею, з продуктивною діяльністю [44; 70; 76].

Активізація професійного самовизначення передбачає використання у профорієнтаційній роботі з учнями виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність учня, спрямовану на формування та розвиток образу «Я», рефлексію власних професійних можливостей, порівняння їх з вимогами, що ставить до особистості обрана професійна діяльність.

У запропонованому дослідженні під виховними методами профорієнтаційної роботи розуміємо форми, прийоми та способи спільної діяльності педагогів та учнів, спрямованої на створення умов, що стимулюють особистість школяра до профорієнтаційної діяльності і через неї – до самопізнання, самооцінку індивідуальних особливостей у їх проекції на майбутню професію, самостійний пошук професіографічної інформації.

За такого підходу до переліку виховних методів активізації формування професійних ціннісних орієнтацій можна віднести метод самоспрямовуючого пошуку, методи активізації профконсультаційної (профконсультаційні ігри, активізуючі опитувальники) та профінформаційної роботи (профінформаційні ігри та вправи, професіографічні дослідження) [58; 73]. Кожний з перелічених методів спрямовано на розв'язання певних проблем, пов'язаних з активізацією професійного самовизначення. У дослідженні виходили з припущення про те, що зазначені вище виховні методи доцільно реалізовувати в освітньому процесі спеціальної школи як структурні елементи педагогічної технології профорієнтаційної роботи, в рамках якої вони б взаємодоповнювали один одного і дозволяли комплексно вирішувати проблему активізації формування професійних ціннісних орієнтацій у старшокласників зі зниженим слухом.

У запропонованому дослідженні під виховними методами роботи з формування професійних ціннісних орієнтацій розуміємо форми, прийоми та способи спільної діяльності педагогів та учнів, спрямованої на створення умов, що стимулюють особистість учня до профорієнтаційної діяльності і через неї – до самопізнання, самооцінку індивідуальних особливостей у їх проекції на майбутню професію, самостійний пошук професіографічної інформації.

Однією з педагогічних умов активізації формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом є запровадження навчального курсу «Твоя майбутня професія». З метою актуалізації проблеми вибору майбутньої професії, активізації самопізнання учнів та їх самостійної діяльності з ознайомлення зі світом професій, на перших етапах викладання курсу доцільно використовувати метод самоспрямовуючого пошуку, який дозволяє визначити професію або коло професій, які відповідають особливостям особистості учня, його інтересам та уподобанням [18]. У подальшому старшокласників необхідно знайомити з класифікацією професій. На основі надбаних знань про себе та про світ професій, майбутня професія аналізується за багатьма параметрами (предмет, мета, знаряддя та умови праці, вимоги до якості особистості, професійно необхідні знання, вміння та навички, необхідний освітній рівень, шляхи набуття професії і таке інше). Це буде надавати старшокласнику визначити об'єктивну можливість оволодіти нею.

Одним із методів активізації процесу вивчення світу професій виступають професіографічні дослідження. Використання профорієнтаційних ігор та вправ, активізуючих опитувальників дозволяють створювати виховні ситуації, які передбачають співставлення учнями якостей своєї особистості з різними професіями, визначення особистісних сенсів певної професійної діяльності, мотивів вибору професії і т. ін.

Перевага методу самоспрямовуючого пошуку полягає в тому, що він дозволяє на основі ознайомлення учня з типами особистості і професійного середовища та співставлення їх з власними інтересами, перевагами до певних видів діяльності, самооцінкою тощо виявити одну або декілька професій, які у найбільшій мірі відповідають наявним уподобанням та можливостям школяра. Його застосування дозволяє: актуалізувати перед старшокласником проблему вибору професії та необхідність ознайомлення із світом професій; проілюструвати необхідність відповідності якостей особистості вимогам конкретної професії; ознайомити учнів зі схемою вибору професії, яка передбачає володіння учнями систематизованими, об'єктивними знаннями

щодо особливостей власної особистості; актуалізувати проблему самопізнання [37].

У якості додаткового методу актуалізації проблеми вибору майбутньої професії використовуються активізуючі опитувальники. Провідною метою і особливістю активізуючих опитувальників є не стільки одержання інформації про учня, скільки стимулювання його міркувань щодо перспектив особистісного і професійного самовизначення.

Метою процесу активізації формування професійних ціннісних орієнтацій є актуалізація у старшокласників проблем самоаналізу, аналізу професій та аналізу своєї відповідності вимогам обраної професії через рефлексію своїх станів у навчальній та практичній діяльності. Засобом вирішення цих завдань є ознайомлення учнів із основними етапами побудови особистого професійного плану [33; 47; 65]. У процесі вивчення процесу активізації формування професійних ціннісних орієнтацій необхідно здійснювати оцінку та самооцінку професійних планів учнів.

Мотиваційний компонент формування професійних ціннісних орієнтацій визначає ставлення старшокласника до вибору майбутньої професії, а його основними показниками є наявність відповідних професійних інтересів та намірів, мотивів вибору професії.

Ієрархічну структуру мотивів вибору професії очолюють матеріальні мотиви, престижні та утилітарні групи мотивів. Необхідно підвищувати рангові місця пізнавальних мотивів та таких, що пов'язані із змістом праці. Негативним явищем є недостатність соціальних та моральних мотивів вибору старшокласниками з інтелектуальними порушеннями майбутньої професії. Слід зазначити необхідність підвищення у ієрархії мотивів вибору майбутньої професії рангових місць творчих мотивів.

Проведений аналіз проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом дав змогу обґрунтувати педагогічні умови, які спонукають старшокласника до уточнення майбутнього соціально-професійного статусу та розвитку необхідних для робітничих професій

професійно важливих якостей. Такі умови передбачають організацію поетапної пізнавально-пошукової (забезпечення диференційованого ставлення до професії та прийняття себе як суб'єкта обраної професії завдяки виконанню професіографічно-дослідницьких завдань), проектно-позиційної (підвищення когнітивної складності системи знань про себе та обрану майбутню професію) та практично-результативної (формування в процесі професійних випробувань наполегливості, професійної мобільності та професійних вмінь) профорієнтаційної діяльності старшокласників зі зниженим слухом.

Таким чином, педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти передбачають запровадження навчального курсу «Твоя майбутня професія», використання методів самоспрямовуючого пошуку, знайомство з класифікацією професій, використання у профорієнтаційній роботі з учнями виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність. Обґрунтовані педагогічні умови складають основу розробленого змісту і методів формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти та дозволяє сформувати позитивне відношення до майбутньої професії з урахуванням сучасних умов праці.

Висновки до розділу 2

У другому розділі здійснено дослідження стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи.

Розкрито методику визначення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи, яка передбачала: вивчення трудової активності, вивчення рівня професійного самовизначення, вивчення соціально-психологічної адаптованості; проведення обстеження за наступними показниками – ціннісні орієнтації, найближчі, перспективні життєві плани і професійні наміри, рівень розвитку самооцінки,

рівень розвитку професійної мотивації, особистісні особливості. Визначено, що головною проблемою організації професійного відбору старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання в спеціальній школі є недостатня зацікавленість даних учнів в цьому процесі.

В ході визначення стану сформованості професійного самовизначення у старшокласників з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи було констатовано зниження їхнього інтересу до трудової діяльності. Однією з причини згасання даного інтересу є недостатня організація роботи з професійного відбору в системі трудового навчання, в тому числі й з профорієнтації. Також було з'ясовано, що більшість учнів означеної нозології не мотивують свій вибір професії самостійно, індивідуально, тобто не вибирають ту сферу професійної діяльності, яка відповідає їх особистісним особливостям, що говорить про низький рівень формування професійного спрямованості та готовності до вибору професії.

Визначено педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти передбачають запровадження навчального курсу «Твоя майбутня професія», використання методів самоспрямовуючого пошуку, знайомство з класифікацією професій, використання у профорієнтаційній роботі з учнями виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність. Обґрунтовані педагогічні умови складають основу розробленого змісту і методів формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти та дозволяє сформувати позитивне відношення до майбутньої професії з урахуванням сучасних умов праці.

Таким чином, результати проведеного дослідження зумовлюють необхідність розробки відповідної програми з формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти з метою активізації позитивного

відношення до майбутньої професії з урахуванням сучасних умов праці учнів означеної нозології.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ В СИСТЕМІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

3.1. Зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом старших класів в системі трудового навчання

Важливою умовою соціалізації випускників спеціальних закладів освіти для дітей зі зниженим слухом є професійно-трудове навчання, яке повинно бути адаптованим до технічних, економічних, соціальних потреб суспільства й спрямоване, в першу чергу, на професійну підготовку, самовизначення випускників зазначених закладів, оволодіння ними методами творчої діяльності в сучасних умовах.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що більшість старшокласників зі зниженим слухом не мотивують свій вибір професії самостійно, індивідуально, тобто не вибирають ту сферу професійної діяльності, яка відповідає їх особистісним особливостям, що говорить про низький рівень формування професійного спрямованості та готовності до вибору професії. Отримані дані зумовлюють необхідність визначення педагогічних умов і розробки програми з формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в освітньому процесі спеціального закладу освіти.

В сучасних умовах на систему професійно-трудового навчання учнів зі зниженим слухом покладаються нові завдання – оновлення соціальних пріоритетів особистості, формування компетентності, посилення гнучкості та

мобільності соціальної поведінки, підготовленості до праці й готовності включитися в трудову діяльність.

З метою виявлення ефективності розробленої програми з вересня 2020 р. по травень 2021 р. було проведено педагогічний експеримент на базі КЗСОР Косівщинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Сумського району. У дослідженні приймали участь 16 учнів, серед яких 7 дівчаток і 9 хлопчиків зі зниженим слухом. У зв'язку з невеликою кількістю учнів 10-их класів, дослідження проводилось з однією групою дітей.

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти відбувався за розробленим змістом із використанням визначених методів означеної роботи, які були застосовані на 24 уроках трудового навчання та на 15 позакласних навчально-виховних заняттях, що проводились у формі екскурсій.

Програма формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти на першому етапі передбачала планування профорієнтаційних заходів на уроках трудового навчання, в ході яких (додаток Ж):

1. Обговорювалися теми, при вивченні яких можливо і доцільне включення профінформаційного матеріалу. Доцільним було виділення галузей господарства і професій, з якими варто ознайомити учнів у процесі вивчення програмного матеріалу. Також обговорювалися та обиралися оптимальні (в залежності від специфіки навчального матеріалу, що досліджується) форми подачі профінформаційного матеріалу. Акцентувалася увага на необхідності озброєння учнів (у процесі надання їм профінформаційного матеріалу) способом пізнання професій при самостійному їхньому вивченні.

2. Здійснювалася робота профконсультаційного характеру: вивчення інтересів, схильностей і здібностей учнів; бесіди з учнями про їхній професійні наміри, про доцільність вибору учнями тієї чи іншої професії при його рівні знань і здібностей до даного напрямку.

3. Обговорювались повідомлення вчителів про методи і прийоми вивчення інтересів схильностей і здібностей учнів у профорієнтаційних цілях.

4. Застосовувалася індивідуальна робота з учнями з метою формування в них інтересів і схильностей до досліджуваного предмета і пов'язаних з ними професій.

5. Здійснювався підбір профорієнтаційних матеріалів для оформлення навчального кабінету.

6. До питань проведення профорієнтаційної роботи залучалися вчителі-предметники.

Другий етап передбачав запровадження роботи по формуванню професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом на уроках трудового навчання, в ході яких розглядалися наступні питання:

1. Визначено форми подачі профінформаційного матеріалу, які найбільше відповідали змісту тієї чи іншої теми. Продумано підбір відповідного наочного приладдя, кіно-, відеоматеріалу.

2. Проаналізовано літературу про галузь господарства й основних професій, пов'язаних із програмним матеріалом.

3. У процесі проведення уроків вивчалися інтереси і схильності учнів, фіксувалися результати, відбувалося їх обговорення із учнями.

4. У навчальному кабінеті було оновлено наочні матеріали за професіями, пов'язаних з вивченням даного предмету.

5. Поглиблювалися знання в області психології особистості учня і методів її вивчення.

В ході наступного етапу була здійснювалась робота по формуванню професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом на позакласних навчально-виховних заняттях, а саме:

1. Запровадження навчального курсу «Основи вибору професій», циклу бесід з учнями про вибір професії.

2. Ознайомлення учнів з різними галузями господарства й окремих професій, у тому числі з професіями району, для чого були визначені форми ознайомлення учнів із професіями, найбільш доцільними в кожному конкретному випадку.

3. Надання допомоги учням у встановленні міцного контакту з одним з підприємств району. Організація зустрічі профорієнтаційного характеру з кращими працівниками підприємства.

4. Вивчення і систематична фіксація результатів вивчення інтересів, нахилів і здібностей учнів класу. Отримані дані відображались в характеристиках учнів з рекомендацією вибору сфери чи діяльності професії.

5. Залучення учнів до участі в роботі гуртка, факультативів, олімпіад і т. ін. відповідно до їх інтересів і нахилів.

6. В індивідуальних бесідах з батьками й учнями обговорювалися можливі сфери майбутньої діяльності учня, увага акцентувалася на формуванні необхідних властивостей особистості, психологічних якостей.

7. Організовувалась участь учнів класу в загальношкільних заходах профорієнтаційного характеру, читацьких конференціях, диспутах, вечорах, переглядах кінофільмів про професії, випуски стінних газет, радіопередачах.

Ціннісні орієнтації виконують ряд важливих функцій: гармонізують та інтегрують духовний світ індивіда, зумовлюючи його соціальну значущість; визначають цілісність, унікальність і неповторність особистості; регулюють поведінку та діяльність людини у суспільстві, впливаючи на її дії та вчинки. Стійкість і внутрішня гармонійність системи вартостей забезпечує такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, здатність до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів, активність життєвої позиції. Тоді як нерозвиненість ціннісних орієнтацій – це ознака інфантилізму, панування зовнішніх «стимулреакцій» у поведінці людини, тобто її недостатньої особистісної зрілості [15].

Необхідною складовою програми з формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом є планування профорієнтаційної роботи шкільної бібліотеки, а саме:

1. Підбір і комплектування літератури з профорієнтаційною спрямованістю.
2. Пропагування літератури, що допомагає учням у виборі професії (цикл тематичних виставок літератури).
3. Вивчення читацьких і професійних інтересів учнів. Участь у загальношкільних і класних заходах профорієнтаційного характеру.
4. Надання допомоги класним керівникам і вчителям-предметникам у підборі літератури профорієнтаційного характеру; спільна робота з ними по вивченню і формуванню професійних інтересів у школярів.

Формування професійних ціннісних орієнтацій у старшокласників зі зниженим слухом належить до складних процесів. Саме тому необхідно забезпечити послідовний розвиток усіх складових компонентів. За традиційного способу проведення уроку в школі, його методичне забезпечення залишається практично поза увагою і не усвідомлюється учнями, їхня увага поглинається руховими діями. Якщо такий стан міг протягом тривалого часу задовольняти школу, розв'язання завдань трудового навчання на сучасному етапі потребує постійного звернення уваги учнів на те, які завдання вирішуються за допомогою того чи іншого прийому. Тут треба активізувати і думки, і дії учнів.

Освітній процес повинен, по-перше, бути імітацією того середовища, в якому живуть і працюють учні, по-друге, мати конкретну мету, завдання та проблеми трудової діяльності особи, по-третє, забезпечити формування в учнів здатності вирішувати практичні завдання, змінювати і покращувати той предметний світ, в якому вони живуть і працюють.

Активне навчання повністю відповідає цим вимогам. В основу покладено принцип безпосередньої участі, який зобов'язує вчителя зробити кожного учня учасником навчально-виховного процесу, який веде пошук шляхів і способів

вирішення проблем. Активні методи навчання допомагають формувати знання, уміння та навички, залучаючи слухачів до активної навчально-пізнавальної діяльності. Методи активного навчання, наприклад, використовує майстер виробничого навчання, передаючи професійні навички своєму підлеглому. Активним груповим методом можна назвати будь-який спосіб запланованої активізації комунікативних процесів у навчальній або цільовій групі незалежно від змісту сформульованих навчально-пізнавальних, творчих або психокорекційних завдань [28]. Активні групові методи можна умовно об'єднати в три основні блоки:

1) дискусійні методи (групова дискусія, розгляд казусів практики, аналіз ситуацій морального вибору тощо);

2) ігрові методи: дидактичні та творчі ігри, в тому числі й ділові (управлінські) ігри; рольові ігри (навчання поведінці, ігрова психотерапія, психодраматична корекція); контргра (транзактний метод усвідомлення комунікативної поведінки);

3) сенситивний тренінг (тренування міжособистісної чутливості та сприймання себе як психофізіологічної єдності) [58].

Ділові ігри є найбільш ефективними серед перспективних методів навчання. Їх використовують для тренування, розвитку творчого мислення, формування практичних умінь та навичок, вони стимулюють увагу і зацікавленість до занять, активізують сприймання навчального матеріалу. Ділові ігри містять два аспекти: 1) інструментальний, тобто вирішення техніко-економічної (прикладної або суто наукової) проблеми; 2) емоційно-рольовий, тобто вирішення міжособистісних проблем, які виникають в умовах колективної взаємодії. Ця особливість ділової гри допомагає реалізувати ефект навчання у двох тісно пов'язаних сферах, що наближує їх до реальних життєвих умов. Загалом більшість ділових ігор є ситуаційно-рольовими [54].

Ділова гра – це репетиція виробничої діяльності людини. Вона дає змогу практично передбачити будь-яку конкретну ситуацію у ролях, краще зрозуміти психологію людей, помінятися ролями, зрозуміти, чим керуються люди в

момент реальної події. У системі активного виробничого навчання використовують п'ять модифікацій ділової гри [60]:

1. Імітаційні ігри – на заняттях імітують діяльність якої-небудь організації або підрозділу, відділу, цеху, ділянки. Імітувати можуть події, конкретну діяльність людей (ділові поради, обговорення плану, проведення бесіди) і обставини, умови, в яких відбувається подія або виконується діяльність (кабінет, торговельний зал). Сценарій імітаційної гри, крім сюжету події, має опис структури і призначення імітованих об'єктів, положення і нормативні акти, які визначають специфіку імітованої діяльності, опис обстановки, в якій відбувається подія.

2. Операційні ігри – допомагають відпрацьовувати виконання конкретних специфічних операцій, наприклад, методика ведення практичного заняття з відповідної теми. В операційних іграх моделюють відповідно робочий процес.

3. Виконання ролей – відпрацьовують тактику поведінки, дій, виконання функцій та обов'язків конкретної посадової особи. Для проведення ігор з виконанням ролі розробляють модель-п'єсу ситуації, між слухачами розподіляють ролі з «обов'язковим змістом».

4. Метод інсценування. Головне завдання методу інсценування – навчити старшокласника орієнтуватися в різних обставинах, давати об'єктивну оцінку своїй поведінці, враховувати можливості інших людей, контактувати з ними, впливати на їхні зацікавлення, потреби і діяльність, не використовуючи формальні атрибути влади, накази. До методу інсценування складають сценарій, де описують конкретну ситуацію, функції й обов'язки діючих осіб, їхні завдання.

5. Психодрама та соціодрама. Вони близькі до виконання ролей і методу інсценування. Це соціально-психологічний театр, в якому відпрацьовують уміння відчувати ситуацію у колективі, оцінювати і змінювати стан іншої людини, вміння увійти з нею в продуктивну взаємодію.

Для творчого розвитку учнів зі зниженим слухом останніми роками набуло поширення особистісно-орієнтовне навчання, коли розвиток учня не

зводиться лише до пасивного засвоєння готових знань і умінь, а передбачає їхнє відтворення в діяльності [61; 67; 83]. Особистісно-орієнтовані педагогічні технології вписуються в традиційну систему навчання. Найбільшого поширення в педагогічній діяльності набули: навчання в співробітництві, метод проектів, різнорівневе навчання. Загалом, використання методів виготовлення проектів та виконання всіх його складових дозволяє успішно формувати комунікативні вміння та професійні навички старшокласників на уроках трудового навчання. Проведення таких уроків відзначається високою активністю школярів, дозволяє розвивати їх творчість, підприємництво, вміння орієнтуватися в сучасній економіці (додаток Д).

Технологічно концепція проектних технологій орієнтується на дієвий спосіб здобуття нових знань у контексті конкретної ситуації та їх використання на практиці. Метод проектів як технологія у сучасних умовах трансформувалася у проектну систему організації навчання, за якої учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проектів [16]. Робота над кожним проектом починається з конференції (зборів всієї групи, на якій учні самі пропонують проекти). Цьому передує вступне слово вчителя, який у загальних рисах ознайомлює учнів із темою, яка вивчалася, та слухає пропозиції. Їх висувають окремі учні або групи. Якщо виникає кілька пропозицій, то вони обговорюються й обирається найцікавіша. Після чого проект поділяється на кілька міні-проектів. Учні розпочинають роботу щодо збирання необхідної інформації та визначення основних напрямів його аналізу. Наступним етапом є обробка інформації у великій групі й обговорення змісту й форми звіту. Останньою ланкою в проектній системі є підсумкова конференція, на якій заслуховується й обговорюється звіт.

Особистісно-орієнтований підхід дає можливість розвивати пізнавальні інтереси учнів, вміння самостійно конструювати знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити.

Беручи до уваги інтерес дітей до гри, необхідно використовувати на уроках трудового навчання, передусім – торговельної справи, ігрові завдання

творчого характеру, спрямовані на вирішення життєвих ситуацій, що сприяють як формуванню творчої особистості, так і збагаченню соціального досвіду учня, закріпленню його позицій у колективі. Гра допомагає учням стати активними членами ігрового колективу.

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти обов'язково повинен враховувати медичний аспект запропонованої роботи. З цією метою були здійснені наступні заходи:

1. Проведена просвітницька робота з медичних питань вибору професії серед учнів та їх батьків.

2. Здійснено поглиблений огляд учнів, вивчення і урахування певних дефектів, що можуть перешкоджати оволодінню тією чи іншою професією.

Даний напрям роботи передбачав залучення до роботи шкільного лікаря та припускав застосування методів для визначення поля зору і бінокулярного зору, обстеження смакових, нюхових, дотикальних відчуттів, вестибулярної стійкості і т. ін. Учнів, які вже обрали професії, лікар попереджав про небажаність вибору діяльності, яка їм протипоказана. Також учням повідомлялися необхідні відомості про сфери праці або професії, що відповідають їхнім можливостям за медичними показниками.

З учнями, які бажають працювати за професією, що не відповідає стану їхнього здоров'я, проводилася робота з їх переорієнтації. Своєчасне врахування медичного аспекту запропонованої роботи значною мірою дозволяє уникнути необхідності в переорієнтації учнів і формувати із самого початку їхні професійні наміри відповідно до стану здоров'я.

3. Проводилась індивідуальна консультація класних керівників щодо конкретних учнів з певними дефектами, що обмежують їхню придатність до визначених професій; надавалися вказівки сфер праці, бажаних і протипоказаних учням.

4. Були застосовані спільні заходи шкільного лікаря, психолога, вчителів і батьків учнів, спрямованих на формування професійних намірів учнів відповідно до їхнього діагнозу, психофізіологічних особливостей, а також потреб ринку праці в кадрах.

Вагомою складовою програми з формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти з урахуванням сучасних умов праці було планування профорієнтаційної роботи із батьками учнів.

Активним помічником спеціальної школи в реалізації розробленої програми були батьки учнів. В ході роботи з ними враховувалось положення про те, що питання вибору професії для учнів зі зниженим слухом настільки складне, що не тільки старшокласники, але і їхні батьки не завжди можуть правильно розібратися в ньому. Тому виникало завдання зробити батьків своїми діючими помічниками в підготовці таких учнів до вибору професії.

З цією метою було проведено ряд заходів для просвіти батьків у питаннях формування професійних ціннісних орієнтацій особистості, ознайомлено їх з найважливішими факторами, що сприяють правильному вибору професії. З батьками проводилася також робота із залучення їх до активної участі в проведенні різних заходів профорієнтаційного характеру:

1. Організовано цикл бесід з батьками за основними питаннями проблеми свідомого вибору професії: «Правильний вибір професії і його значення для держави й учня», «Роль знань про світ праці і потреби ринку праці в кадрах у професійному самовизначенні», «Шляхи одержання професійної підготовки», «Інтереси, схильності, здібності, здоров'я і їхній облік при підготовці дітей до вибору професії», «Трудове виховання дітей у родині – важливий фактор їх підготовки до правильного вибору професії».

2. Проведено анкетування батьків з метою виявлення відносин до вибору професії їхніми дітьми.

3. Запроваджена участь батьків в роботі батьківського лекторію в школі як доповідачів з профорієнтаційної тематики.

4. Підготовлено і проведено зустрічі учнів з передовиками виробництва з числа батьків.

5. Проведено конференцію для учнів за участю батьків з питань орієнтації учнів на масові виробничі професії і професії сфери обслуговування.

6. Складено графік профорієнтаційних екскурсій на підприємства і навчальні заклади, де працюють батьки, залучено їх до участі в організації і проведенні цих екскурсій.

7. Введено членів батьківського комітету з числа відповідальних за профорієнтаційну роботу до складу комісії з працевлаштування для зв'язку з підприємствами.

Зазначимо, що саме ціннісні орієнтації забезпечують цілісність і стійкість особистості, утворюють загальну спрямованість її інтересів і прагнень, утворюють певну ієрархію індивідуальних переваг, формують рівень домагань особистості, тому так важливо сформувати в майбутнього фахівця систему ціннісних орієнтацій. Відтак, ціннісні орієнтації можна визначити як спрямованість суб'єкта на діяльність і певні цінності, які можуть бути сформовані вже у процесі цієї діяльності. Такий підхід обумовлює розгляд професійної підготовки як ціннісно-зорієнтованої діяльності. З урахуванням цих положень особливого значення набуває ціннісно-мотиваційний компонент підготовки. Водночас формування когнітивно-процесуального компонента діяльності (знання, уміння, навички) зумовлене саме ціннісними орієнтаціями особистості.

В сучасних умовах праці процес формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом вимагає пошуку нестандартних рішень, які включають планування профорієнтаційних заходів та роботу по забезпеченню професійного відбору учнів старших класів зі зниженим слухом на уроках трудового навчання, на позакласних навчально-виховних заняттях з

обов'язковим врахування медичного аспекту запропонованої роботи. Необхідною складовою зазначеного процесу є планування профорієнтаційної роботи шкільної бібліотеки та планування профорієнтаційної роботи із батьками учнів.

Таким чином, розроблений зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання ґрунтується на використанні вчителем-дефектологом різноманітних форм і засобів його реалізації. Програма формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом ґрунтується на формах і методах профорієнтаційної роботи відповідно до вимог професійного зростання особистості та водночас розширює коло їх знань про професійну діяльність та дозволяє сформувати позитивне відношення до майбутньої професії з урахуванням сучасних умов праці учнів означеної нозології. Здобуваючи певні професійні навички учень збагачується новими знаннями, переосмислює набуті раніше вартості, і прагне до вдосконалення та сприйняття нових, пов'язаних із майбутньою професією вартостей, котрі ще не сформували стійку ієрархією, але вже істотно зумовлюють характер подальших життєвих планів.

3.2. Аналіз результатів дослідження

У процесі експериментального дослідження вирішувалося основне завдання – експериментально перевірити педагогічні умови і методи формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти.

З цією метою були проведені ті ж методики, що й під час констатувального експерименту, що дало можливість відстежити і порівняти динаміку змін, що відбулися впродовж дослідження за параметрами рівня зацікавленості учнів зі зниженим слухом майбутнім працевлаштуванням, здатності до професійного самовизначення, виявлення професійних цінностей, провідних мотивів вибору професійної діяльності.

Слід зазначити, що у педагогічній теорії немає загальноприйнятого поняття методу виховання. Він може трактуватися як способи систематичного впливу на особистість школяра з метою формування його суспільної свідомості та поведінки, як прийоми та способи педагогічного впливу з метою формування якостей особистості учня. В багатьох дослідженнях метод виховання визначається як спосіб переконання, як сукупність прийомів виховної роботи, як форми та прийоми спільної діяльності педагогів та учнів з розв'язання конкретного виховного завдання і т. ін. [10; 22; 70].

У запропонованому дослідженні під виховними методами формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом розуміли форми, прийоми та способи спільної діяльності педагогів та учнів, спрямованої на створення умов, що стимулюють особистість школяра до профорієнтаційної діяльності і через неї – до самопізнання, самооцінку індивідуальних особливостей у їх проекції на майбутню професію, самостійний пошук професіографічної інформації.

Активізація формування професійних ціннісних орієнтацій передбачає використання у профорієнтаційній роботі з учнями виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність учня, спрямовану на формування та розвиток образу «Я», рефлексію власних професійних можливостей, порівняння їх з вимогами, що ставить до особистості обрана професійна діяльність.

Порівняння даних переконливо доводять, що застосування педагогічних умов і методів формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом виявилось ефективним, що знайшло своє відображення у підвищенні показників, що досліджувалися.

Ціннісні орієнтації відіграють провідну роль у житті молоді особистості, оскільки визначають її мету та сенс життя і проявляються в усіх сферах людського життя. Ціннісні орієнтації не є константою. Вони суперечливі та динамічні, котрі відповідно до прийнятих у суспільстві норм і правил, продиктованих часом, відображають головні, істотні зміни взаємозалежності

особистості із соціумом, а також зміни життєвих, швидкоплинних неочікуваних життєвих ситуацій.

Окремі положення розробленого змісту і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом були запропоновані практичному психологу, соціальному педагогу, бібліотекарям, шкільному лікарю та декільком батькам і вчителям загальноосвітніх предметів.

Проведення повторного анкетування було спрямоване на вивчення потреби учнів у оволодінні професією, а також наявності пізнавального інтересу до заходів, присвячених праці.

Результати повторного анкетування показали, що 75,0 % учнів проявляли інтерес до праці, як до чоловічої так і до жіночої. Інші учні 25,0 % формально брали участь у заході, дотримувалися правил тільки після нагадування або зауваження педагога, не демонстрували інтересу в цілому.

Проведене анкетування учнів з метою вивчення їх потреби у оволодінні певною професією та трудовими навичками, а також наявності пізнавального інтересу до запровадження професійного відбору дозволило встановити, що більшість з них здатні самостійно проявляти ініціативу у виборі форми проведення заходів з формування професійних ціннісних орієнтацій та виражають зацікавленість до профорієнтаційної роботи лише у поза навчальний час, але не з навчальною метою.

Порівняльний аналіз результатів впровадження методів формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання дозволяє констатувати суттєве підвищення рівня професійних ціннісних орієнтацій учнів означеної нозології. Результати показників на формувальному етапі експерименту представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Результати визначення формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом протягом експерименту

Особистий критерій	Методика	Констатувальний етап	Формувальний етап
Ціннісні орієнтації	Метод ранжування	10	14
Самооцінка	«Хто Я?»	А Б В Г 9 2 3 2	А Б В Г 2 5 7 2
Мотиви	«Диференційно-діагностичний опитувальник»	7	11
Особистісні особливості (професійні інтереси; професійні наміри; професійна спрямованість)	«Карта інтересів»	8	14

Аналізуючи показники методик, що застосовувалися, до проведення експерименту та після нього, простежується результат позитивного розвитку рівня сформованості професійних ціннісних орієнтацій учнів старшого шкільного віку зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти.

Результати визначення професійних намірів старшокласників зі зниженим слухом за методикою виявлення особистого професійного плану представлені в таблиці 3.2.

В результаті застосування методики «Мотиви вибору професії» було з'ясовано, що вже 11 учнів (покращення – на 22,2 %) мотивують свій вибір професії самостійно, індивідуально, тобто вибирають ту сферу професійної діяльності, яка відповідає їх особистісним особливостям, що говорить про високий рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій та готовності до вибору професії учнями старших класів зі зниженим слухом.

Таблиця 3.2

Результати методики на виявлення особистого професійного плану в учнів зі зниженим слухом протягом експерименту

Типи ОПП	Варіанти реалізації ОПП									
	До експерименту					Після експерименту				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
I		+					+			
II						+	+			
III			+	+				+	+	
IV	+					+		+		

Вибір професійного шляху пов'язаний з вибором реальних життєвих цінностей, які визначають реальну професійну мотивацію. Цінності здійснюють зв'язок між когнітивними і емоційними складовими професійної самосвідомості через внутрішню мотивацію. Образ професії, когнітивна емоційна освіта, служить мотивуючим чинником оцінки себе. У свою чергу, результат оцінки мотивує до постановки тих чи інших професійних і життєвих цілей.

Таким чином, запроваджені педагогічні умови і методи формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти дозволили покращити ефективність процесу здійснення професійного відбору, підвищити рівень професійного самовизначення учнів старших класів означеної нозології з урахуванням сучасних умов праці.

Отримані результати на формуальному етапі експерименту за параметрами рівня здатності до професійного самовизначення, виявлення професійних цінностей, провідних мотивів вибору професійної діяльності дозволяють констатувати позитивну динаміку змін в процесі формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом за рахунок активізації профорієнтаційної роботи.

Висновки до розділу 3

В ході дослідження було розроблено зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання, які ґрунтуються на використанні вчителем-дефектологом різноманітних форм і засобів його реалізації. Програма формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом передбачає використання форм і методів профорієнтаційної роботи відповідно до вимог професійного зростання особистості та водночас розширює коло їх знань про професійну діяльність та дозволяє сформувати позитивне відношення до майбутньої професії з урахуванням сучасних умов праці учнів означеної нозології.

Формування професійних ціннісних орієнтацій у старшокласників зі зниженим слухом належить до складних процесів. Саме тому необхідно забезпечити послідовний розвиток усіх складових компонентів. Здобуваючи певні професійні навички учень збагачується новими знаннями, переосмислює набуті раніше вартості, і прагне до вдосконалення та сприйняття нових, пов'язаних із майбутньою професією вартостей, котрі ще не сформували стійку ієрархію, але вже істотно зумовлюють характер подальших життєвих планів.

Реалізація процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом вимагала пошуку нестандартних рішень, які включали планування профорієнтаційних заходів та роботу по забезпеченню професійного відбору учнів старших класів зі зниженим слухом в сучасних умовах праці на уроках трудового навчання, на позакласних навчально-виховних заняттях з обов'язковим врахуванням медичного аспекту запропонованої роботи. Необхідною складовою зазначеного процесу було планування профорієнтаційної роботи шкільної бібліотеки та планування профорієнтаційної роботи із батьками учнів.

Показники методик, що застосовувалися, до проведення експерименту та після нього, продемонстрували результат позитивного розвитку рівня сформованості професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим

слухом в системі трудового навчання спеціальної школи. Було з'ясовано, що мотивація вибору професії самостійно, індивідуально, тобто обираючи тієї сфери професійної діяльності, яка відповідає особистісним особливостям учнів, покращилась у більшості старшокласників – на 22,2 %, що говорить про високий рівень готовності до вибору професії учнями означеної нозології.

Активізація формування професійних ціннісних орієнтацій передбачало використання у профорієнтаційній роботі з учнями виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність учня, спрямовану на формування та розвиток образу «Я», рефлексію власних професійних можливостей, порівняння їх з вимогами, що ставить до особистості обрана професійна діяльність. Порівняння даних переконливо доводять, що застосування педагогічних умов і методів формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом виявилось ефективним, що знайшло своє відображення у підвищенні показників, що досліджувалися.

Таким чином, визначені педагогічні умови і розроблені методи формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти дозволили покращити ефективність процесу здійснення професійного відбору, підвищити рівень професійного самовизначення учнів старших класів означеної нозології з урахуванням сучасних умов праці та сприяли покращенню процесу їх соціалізації. Використання профорієнтаційних ігор та вправ, активізуючих опитувальників дозволило створювати виховні ситуації, які передбачали співставлення учнями якостей своєї особистості з різними професіями, визначення особистісних сенсів певної професійної діяльності.

ВИСНОВКИ

1. В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу формування професійних ціннісних орієнтацій учнів старших класів зі зниженим слухом, в ході якого індивід визначає своє місце в професійній структурі, усвідомлює індивідуальні здібності, інтереси і можливості (внутрішні фактори), а також залежить від соціального середовища (зовнішні фактори), результатом якого є безпосередньо вибір професії. З'ясовано, що сучасний заклад освіти повинен спрямовувати свою діяльність на здатність допомогти майбутньому фахівцю в опануванні саме тих ціннісних орієнтацій, які б сприяли його професійному вдосконаленню та подальшій самореалізації в соціумі.

2. Проаналізовано особливості формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в теорії та практиці спеціальних шкіл, які полягають у правильному визначенні професійних можливостей учнів спеціальної школи і проведенні на підставі цих даних кваліфікованих консультацій. Вирішальним фактором при виборі професії учнями спеціальної школи стає вплив педагогів, вихователів і система проведеної в школі професійної роботи. Процес професійної орієнтації готує учнів зі зниженим слухом до самостійного життя, де їм щоденно доведеться наполегливо працювати, створює сприятливі умови для задоволення індивідуальних інтересів учнів і прищеплення трудових умінь і навичок.

Напрямами формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом з урахуванням сучасних умов праці є уроки трудового навчання, позаурочна діяльність, де повинні бути створені умови для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку учнівської молоді для підготовки до майбутнього життя в сучасних умовах, задоволення їхніх освітніх потреб. Актуальним для сучасної спеціальної школи є розв'язання проблеми активізації процесу професійного самовизначення старшокласників, під якою розуміємо цілеспрямований педагогічний вплив на особистість учня,

який актуалізує перед ним проблему вибору майбутньої професії і пов'язану з ним діяльність.

3. Розкрито методику визначення стану сформованості професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціальної школи, яка передбачала: вивчення трудової активності, вивчення рівня професійного самовизначення, вивчення соціально-психологічної адаптованості; проведення обстеження за наступними показниками – ціннісні орієнтації, найближчі, перспективні життєві плани і професійні наміри, рівень розвитку самооцінки, рівень розвитку професійної мотивації, особистісні особливості. Визначено, що головною проблемою організації професійного відбору старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання в спеціальній школі є недостатня зацікавленість даних учнів в цьому процесі.

В ході визначення стану сформованості професійного самовизначення у старшокласників з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи було констатовано зниження їхнього інтересу до трудової діяльності. Однією з причини згасання даного інтересу є недостатня організація роботи з професійного відбору в системі трудового навчання, в тому числі й з профорієнтації. Також було з'ясовано, що більшість учнів означеної нозології не мотивують свій вибір професії самостійно, індивідуально, тобто не вибирають ту сферу професійної діяльності, яка відповідає їх особистісним особливостям, що говорить про низький рівень формування професійного спрямованості та готовності до вибору професії.

4. Визначено педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти передбачають запровадження навчального курсу «Твоя майбутня професія», використання методів самоспрямовуючого пошуку, знайомство з класифікацією професій, використання у профорієнтаційній роботі з учнями виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність. Обґрунтовані педагогічні умови складають основу розробленого змісту і методів формування професійних ціннісних орієнтацій в

учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти та дозволяє сформувати позитивне відношення до майбутньої професії з урахуванням сучасних умов праці

5. В ході дослідження було розроблено зміст і методи процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання, які ґрунтуються на використанні вчителем-дефектологом різноманітних форм і засобів його реалізації. Програма формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом передбачає використання форм і методів профорієнтаційної роботи відповідно до вимог професійного зростання особистості та водночас розширює коло їх знань про професійну діяльність та дозволяє сформувати позитивне відношення до майбутньої професії з урахуванням сучасних умов праці учнів означеної нозології.

Реалізація процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом вимагала пошуку нестандартних рішень, які включали планування профорієнтаційних заходів та роботу по забезпеченню професійного відбору учнів старших класів зі зниженим слухом в сучасних умовах праці на уроках трудового навчання, на позакласних навчально-виховних заняттях з обов'язковим врахуванням медичного аспекту запропонованої роботи. Необхідною складовою зазначеного процесу було планування профорієнтаційної роботи шкільної бібліотеки та планування профорієнтаційної роботи із батьками учнів.

Показники методик, що застосовувалися, до проведення експерименту та після нього, продемонстрували результат позитивного розвитку рівня сформованості професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціальної школи. Було з'ясовано, що мотивація вибору професії самостійно, індивідуально, тобто обирання тієї сфери професійної діяльності, яка відповідає особистісним особливостям учнів, покращилась у більшості старшокласників – на 22,2 %, що говорить про високий рівень готовності до вибору професії учнями означеної нозології.

Активізація формування професійних ціннісних орієнтацій передбачало використання у профорієнтаційній роботі з учнями виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність учня, спрямовану на формування та розвиток образу «Я», рефлексію власних професійних можливостей, порівняння їх з вимогами, що ставить до особистості обрана професійна діяльність. Порівняння даних переконливо доводять, що застосування педагогічних умов і методів формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом виявилось ефективним, що знайшло своє відображення у підвищенні показників, що досліджувалися.

Таким чином, визначені педагогічні умови і розроблені методи формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в системі трудового навчання спеціального закладу освіти дозволили покращити ефективність процесу здійснення професійного відбору, підвищити рівень професійного самовизначення учнів старших класів означеної нозології з урахуванням сучасних умов праці та сприяли покращенню процесу їх соціалізації. Доведено, що для підвищення зацікавленості учнів працею необхідне впровадження спеціальної педагогічної технології, що включає корекційно-педагогічну та освітньо-виховну роботу з дітьми, організацію спеціальних методичних заходів для педагогів і батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособ. для студ. высш. учебн. завед. М. : Владос, 2003. 368 с.
2. Андреев О. Позашкільна освіта України та сучасні інноваційні зарубіжної освітянської думки. *Нова педагогічна думка*. 1999. № 2. С. 30–33.
3. Барановский А. Б., Потапенко Г. М., Г. В. Щекин Система методов профессиональной ориентации. Основы профессиональной ориентации : учеб.-метод. пособ. К., 1991. 263 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : наук. видання. К. : Либідь, 2003. 280 с.
5. Бондар В. І. Спеціальне навчання дітей з вадами сенсорного розвитку та розумового розвитку : стан та перспективи. *Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин*. К., 1994. С. 13–18.
6. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб. К. : Наш час, 2005. 176 с.
7. Боскис Р. М. Учителю о детях с нарушениями слуха: книга для учителя. 2-е изд., испр. М.: Просвещение, 1988. 125 с.
8. Висоцька А. М. Формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів : наук.-метод. посіб. Слов'янськ, 2004. 216 с.
9. Власова Т. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии. М. : Наука, 1973. 280 с.
10. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студ. вищ. навч. закладів. К. : Академія, 2003. 576 с.
11. Волошина В. В., Волинська Л. В., Савицька С. О. Загальна психологія. Практикум : навч. посіб. К. : Каравела, 2007. 280с.
12. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под. ред. В. В. Давыдова. М. : Педагогика-Пресс, 1996. 536 с.

13. Гаврилов В. Е. Использование модульного подхода для психологической классификации профессий в целях профориентации. Вопросы психологии. М., 1997. № 1. С. 111–117.
14. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с
15. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. Наукова думка. К., 2008. 144 с.
16. Готовність до профільного навчання / упоряд. В. Рибалка / за заг. ред. С. Максименка, О. Главник. К. : Мікрос-СВС, 2003. 112 с.
17. Грецов А. Г. Выбираем профессию: советы практического психолога / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2007. – 216 с.
18. Дидактический материал по курсу «Твоя профессиональная карьера». Под ред. С. Н. Чистяковой. М. : Просвещение, 1998. 112 с.
19. Євдокимова Г. О. Дослідження можливості прогнозування розвитку професійних здібностей з урахуванням природнообумовлених властивостей особистості. К. : МАУП, 1999. 339 с.
20. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Нессен. К. : Богдана, 2003. 520 с.
21. Зайцева Г. Л. Современные научные подходы к образованию детей с недостатками слуха : основные идеи и перспективы. *Дефектология*. 1999. № 5. С. 52–70.
22. Засенко Н. Ф. Основи сурдопедагогіки : навч. посіб. для студ. дефектол. фак. К. : КПШ імені О. М. Горького, 1990. 104 с.
23. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития. М. : Академия, 2007. 240 с.
24. Золотоверх В. Ігротерапія як засіб подолання порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Дефектологія*. 2004. № 4. С. 18–22.
25. Иванова Е. М. Психология профессиональной деятельности : учеб. пособ. М. : ПЕР СЭ, 2006. 382 с.

26. Йовайша Л. А. Проблемы профессиональной ориентации школьников. М. :Педагогика, 1983. 129 с.
27. Климов Е. А. Введение в психологию труда. М. : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. 350 с.
28. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. М. : Академия, 2007. 302 с.
29. Ковалева Е. А. Методика обучения труда во вспомогательной школе. М. : Педагогика, 1995. 275 с.
30. Колишкін О. В. Корекційна освіта : вступ до спеціальності : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2013. 392 с.
31. Колишкін О. В. Особливості впровадження профорієнтаційної роботи в спеціальній школі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 30 : зб. наук. праць. К : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 91–96.
32. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. К. : Наук. Світ, 2010. 196 с.
33. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
34. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підруч. [для студ. вузів. – 2е вид., випр. та доп.]. К. : Ельга, Ніка-центр. 2004. 400 с.
35. Кравалис Я. Я. Правильный выбор профессии во вспомогательной школе – основа успешной подготовки детей к жизни. *Дефектология*. 1976. № 5. С. 43–47.
36. Леонова А. Б., Чернышева О. Н. Психология труда и организационная психология : современное состояние и перспективы развития. *Хрестоматия*. М. : Радикс, 1995. 448 с.

37. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики : учеб. пособ. Донецк : Лебідь, 2002. 327 с.
38. Максименко С. Д. Учебное навантаження і збереження психічного здоров'я школярів. *Журнал АМН України*. 2001. т.7. № 3. С. 467–474.
39. Маркова А. К. Психология профессионализма. М. : Знание, 1996. 308 с.
40. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудова підготовка учнів допоміжної школи. *Дефектологія*. 2001. № 1. С. 45–47.
41. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2008. 204 с.
42. Мирский С. Л. Индивидуальный подход к учащимся вспомогательной школы в трудовом обучении. М. : Педагогика, 1990. 156 с.
43. Московец О. Г. Особливості формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників зі зниженим слухом в сучасному освітньому просторі. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців*. Ч II : зб. наук. праць VIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (19 травня 2021 р.) : вип. 9. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 210–215.
44. Московец О. Г. Педагогічні умови формування професійних ціннісних орієнтацій в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти. *Корекційно-реабілітаційна діяльність : стратегії розвитку у національному та світовому вимірі* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (24 листопада 2021 р., м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С.
45. Моляко В. А. Психологічна готовність до трудової праці. К. : Знання, 1989. 48 с.
46. Нагорнюк Л. Г. Профорієнтаційна робота во вспомогательной школе-интернате. *Дефектологія*. 1989. № 4. С. 15–20.

47. Нейман Л.В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи: учеб. пособие для дефектол. фак. пед. ин-тов. 4-е изд; доп. М.: Просвещение, 1977. 176 с.
48. Основи корекційної педагогіки : навч. посіб. / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева; за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2010. 264 с.
49. Основи професійного психофізіологічного відбору / М. В. Макаренко, Б. А. Пухов, П. В. Кольченко та ін. К. : Наукова думка, 1987. 244 с.
50. Пехота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. К. : А.С.К., 2002. 255 с.
51. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї : поради батькам / В. І. Бондар та ін.; за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. К. : Наук. світ, 2005. – 256 с.
52. Поляков В. А. Технология карьеры. М. : Дело ЛТД, 2005. 128 с.
53. Процицкая Е. Н. Джон Голланд о выборе профессии. *Школа и производство*. 1999. №4. С. 20–22.
54. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. М. : МОДЭК, 1996. 246 с.
55. Пряжников Н. С. Профориентационные игры : проблемные ситуации, задачи, карточные методики. М. : МГУ, 2001. 87 с.
56. Пряжников Н. С. Психологический смысл труда : учеб. пособ. М. : МОДЭК, 2007. 352 с.
57. Психологические основы профессиональной деятельности : хрестоматия / сост. и общ. ред. В. А. Бодров. М. : Логос, 2007. 855 с.
58. Психологическое сопровождение выбора профессии / под ред. Л. М. Митиной. М. : Флинта, 1998. 184 с.
59. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія : навч. посіб. / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, 2004. 220 с.
60. Развитие способностей у глухих детей в процессе обучения / под ред.

Т. В. Розановой. М. : Педагогика, 1991. 176 с.

61. Решетова З. А. Психологические основы профессионального обучения. М. : МГУ, 2005. 207 с.

62. Розанова Т. В. Индивидуальные различия наглядного и понятийного мышления глухих детей // Исследование личности детей с нарушениями слуха : сб. научн. трудов / под ред. Т. В. Розановой. – М., 1981. – С. 64–77.

63. Семаго Н. Я. Новые подходы к построению коррекционной работы с детьми с различными видами отклоняющегося развития. *Дефектология*. 2000. № 1. С. 66–75.

64. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основи дефектології : навч. посіб. для студ. пед. ін-тів. К. : Вища школа, 1994. 143 с.

65. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підруч. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Частина I. 238 с.

66. Соловьёв И. М. Психология глухих детей / И. М. Соловьёв, Ж. И. Шиф, Т. В. Розанова, И. В. Яшкова. М. : Просвещение, 1971. 446 с.

67. Специальная педагогика : учеб. пособ. / под ред. Н. М. Назаровой. М. : Академия, 2000. 00 с.

68. Спеціальна психологія. Тексти. Частина I. / за ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, інформ.-видавн. відділ, 1999. 158 с.

69. Спеціальна психологія : навч. посіб. для студентів спец. 6.010105 – «Корекційна освіта» / Н. Г. Пахомова, М. М. Кононова; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : АСМІ, 2015. 359 с.

70. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами : метод. посіб. / під заг. ред. Н. З. Софій. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 66 с.

71. Сурдопедагогика: учеб. пособие для студ. дефектол. фак. пед. ин-тов / Л. В. Андреева, К. А. Волков, Т. А. Григорьева и др.; под ред. М. И. Никитиной. М. : Просвещение, 1989. 384 с.

72. Сурдопедагогика : учеб. для студ. высш. пед. завед. / под ред. Е. Г. Речицкой. М. : ВЛАДОС, 2004. 655 с.
73. Турчинская К. М. Профорентация во вспомогательной школе. К. : Радянська школа, 1976. С. 104–195.
74. Тименко В. П. Гурткова робота з трудового навчання. Початкова школа. 1996. № 3. С. 33–39.
75. Український дефектологічний словник / Л. В. Вавіна, А. М. Висоцька, В. В. Засенко та ін.; за ред. В. І. Бондаря. К. : Милосердя України, 2001. 211 с.
76. Фадеева Е. И., Ясюкевич М. И. От выбора профессии к успеху в жизни : учеб.-метод. пособ. М. : Перспектива, 2008. 125 с.
77. Хрестоматія з сурдопедагогіки / За ред. Фомічової Л.І. – Київ, 2003. – 262 с.
78. Цехмістрова Г. С. Управління в освіті та педагогічна діагностика : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова, Н. А. Фоменко. – К. : Слово, 2005. – 280 с.
79. Цимбалару А. Д. Освітній простір : сутність, структура і механізми створення / А. Д. Цимбалару // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 1. – С. 41–50.
80. Чепкая Л. М., Дроздов Ю. А. Социальная адаптация и трудовое устройство воспитанников вспомогательных школ. *Дефектология*. 1983. № 1. С. 27–31.
81. Чистякова С. Н. Основы профессиональной ориентации школьников. М. : Просвещение, 1983. 112 с.
82. Шевцов А. Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : монографія / А. Г. Шевцов. К. : НТІ «Інститут соціальної політики», 2004. 240 с.
83. Шевченко С. Г. Коррекционно-развивающее обучение : организационно-педагогические аспекты : метод. пособ. для учителей классов коррекционно-развивающего обучения. М. : Владос, 2001. 136 с.

84. Шиф Ж.И. Психологические вопросы коррекционной работы во вспомогательной школе / Под ред. Ж.И. Шиф. М.: Педагогика, 1972. 150 с.

85. Юровских В. Г. Эффективность профессиональной деятельности человека в зависимости от его физиолого-психических особенностей. *Физиология человека*. 1984. Т. 10. № 1. С. 94–103.

86. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент. К. : ПНЦ АПНУ, 2006. 362 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Що мені подобається»

Питання анкети:

1. Якщо у тебе є вільна хвилинка ти любиш:
 - А) вишивати;
 - Б) виготовляти вироби з пластиліну;
 - В) в'язати гачком;
 - Г) конструювати і моделювати;
 - Д) виготовляти сувеніри з різних матеріалів (картон, природні матеріали, текстильні матеріали).
2. Тобі найбільш подобається працювати з:
 - А) тканиною, нитками;
 - Б) папером та картоном;
 - В) з дерев'яними та залізними предметами;
 - Г) з різними природними матеріалами;
 - Д) з пластиліном, глиною.
3. Що ти хотів би зробити із вибраного матеріалу?
 - А) вирізати дерев'яну дощечку;**
 - Б) створити прикрасу для свого одягу;
 - В) виготовити виріб з глини;
 - Г) виготовити аплікацію, панно;
 - Д) свій варіант.
4. Скільки часу ти приділив би улюбленій справі?
 - А) по півгодини кожен день;
 - Б) по годині через день;
 - В) декілька годин, 2–3 рази на тиждень.

Додаток Б

Дослідження самооцінки за методикою «Хто Я?»

Тест використовується для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості. Питання «Хто Я?» Безпосередньо пов'язаний з характеристиками власного сприйняття людиною самої себе, тобто з його образом «Я» або Я-концепцією.

Інструкція до тесту

Протягом 5 хвилин вам необхідно дати якомога більше відповідей на одне питання, що відноситься до вас самих: «Хто Я?». Постарайтеся дати якомога більше відповідей. Кожну нову відповідь починайте з нового рядка (залишаючи деяке місце від лівого краю аркуша). Ви можете відповідати так, як вам хочеться, фіксувати всі відповіді, що приходять до вас в голову, оскільки в цьому завданні немає правильних або неправильних відповідей.

Також важливо помічати, які емоційні реакції виникають у вас в ході виконання даного завдання, наскільки важко чи легко вам було відповідати на це питання.

Коли учень закінчує відповідати, його просять провести перший етап обробки результатів – кількісний:

«Пронумеруйте всі зроблені вами окремі відповіді-характеристики. Зліва від кожної відповіді поставте його порядковий номер. Тепер кожну свою окрему характеристику оцініть по чотиризначній системі»:

- «+» – знак «плюс» ставиться, якщо в цілому вам особисто дана характеристика подобається;
- «-» – знак «мінус» – якщо в цілому вам особисто дана характеристика не подобається;
- «±» – знак «плюс-мінус» – якщо дана характеристика вам і подобається, і не подобається одночасно;
- «?» – знак «питання» – якщо ви не знаєте на даний момент часу, як ви точно ставитеся до характеристики, у вас немає поки певної оцінки розглянутого відповіді.

Знак своєї оцінки необхідно ставити ліворуч від номера характеристики. У вас можуть бути оцінки як усіх видів знаків, так і тільки одного знака або двох-трьох.

Після того як вами будуть оцінені всі характеристики, підведіть підсумок:

- скільки всього вийшло відповідей,
- скільки відповідей кожного «знаку».

Інтерпретація результатів тесту

Що стоїть за застосуванням людиною оцінки «±» щодо своїх характеристик?

Використання знака «плюс-мінус» («±») говорить про здатність людини розглядати те чи інше явище з двох протилежних сторін, говорить про ступінь його врівноваженості, про «вваженості» його позиції щодо емоційно значущих явищ.

Можна умовно виділити людей емоційно-полярного, врівноваженого і сумнівається типу.

До людей емоційно-полярного типу відносяться ті, хто всі свої ідентифікаційні характеристики оцінюють лише як ті, що їм сподобались або не сподобались, вони зовсім не використовують при оцінюванні знак «плюс-мінус».

Для таких людей характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані, щодо них можна сказати «від любові до ненависті один крок». Це, як правило, емоційно-виразні люди, у яких стосунки з іншими людьми сильно залежать від того, наскільки їм людина подобається або не подобається.

Якщо кількість знаків «±» досягає 10–20 % (від загального числа знаків), то таку людину можна віднести до врівноваженого типу. Для них, в порівнянні з людьми емоційно-полярного типу, характерна велика стресостійкість, вони швидше дозволяють конфліктні ситуації, вміють підтримувати конструктивні відносини з різними людьми: і з тими, які їм в цілому подобаються, і з тими, які

у них не викликають глибокої симпатії; більш стримано ставляться до недоліків інших людей.

Якщо кількість знаків «±» перевищує 30–40 % (від загального числа знаків), то таку людину можна віднести до типу, що невпевнена. Така кількість знаків «±» може бути у людини, що переживає кризу у своєму житті, а також свідчити про нерішучість як рисі характеру (коли людині важко приймати рішення, він довго сумнівається, розглядаючи різні варіанти).

Що стоїть за застосуванням людиною оцінки «?» щодо своїх характеристик?

Наявність знаку «?» при оцінці ідентифікаційних характеристик говорить про здатність людини переносити ситуацію внутрішньої невизначеності, а значить, побічно свідчить про здатність людини до змін, готовності до змін.

Даний знак оцінки використовується людьми досить рідко: один або два знаки «?» ставлять тільки 20 % обстежуваних.

Наявність трьох і більше знаків «?» при самооцінюванні передбачає у людини наявність кризових переживань.

У цілому використання людиною при самооцінюванні знаків «±» і «?» є сприятливою ознакою хорошої динаміки консультативного процесу.

Застосовують ці знаки люди, як правило, швидше виходять на рівень самостійного вирішення власних проблем.

Додаток В

Особистісна професійна перспектива

Дана схема є спробою конкретизувати поняття „професійне самовизначення”, перейти від загальних міркувань до такого варіанту, який можна було б використовувати і в практичній роботі, і при розробці нових методів профорієнтації. В основу даної особистісної професійної перспективи (ОПП) покладена схема, запропонована Є. Клімовим, тільки істотно доповнена ціннісно-смысловими компонентами.

У лівій частині таблиці - компоненти схеми побудови ОПП, а в правій – відповідні питання для роботи з клієнтами.

Якщо робота проводиться з класом, то кожен учень бере звичайний зошитовий листочок, підписує його, проставляє номер чергового питання та одразу ж записує свою відповідь (зазвичай на весь опитування витрачається близько 25–30 хвилин). Після цього результати певним чином обробляються.

Якщо проводиться індивідуальна профконсультація, то психолог-консультант може вставляти питання схеми побудови ОПП в бесіду з клієнтом. (Звертаємо увагу, що краще при цьому орієнтуватися на самі компоненти, які, по-перше, повніше за своїм змістом, ніж питання, і, по-друге, більшою мірою враховують позитивні характеристики ситуації даного клієнта).

Природно і в опитувальнику для роботи з класом, і в індивідуальній бесіді профконсультації формулювання питань може видозмінюється при збереженні головного їхнього змісту.

Таблиця-схема побудови професійної перспективи

Компоненти ОПП	Запитання і завдання за схемою побудови ОПП
1. Усвідомлення цінності чесної праці (ціннісно-моральна основа самовизначення)	1. Чи варто в наш час чесно трудитися? Чому?
2. Усвідомлення необхідності професійної освіти після школи	2. Чи варто вчитися після школи, адже можна й так добре влаштуватися?

3. Загальна орієнтування в соціально-економічній ситуації в країні й прогнозування її зміни	3. Коли в Україні жити стане краще?
4. Знання світу професійної праці (макроінформаційна основа самовизначення)	4. За 3 хв. напишіть професії, що починаються з літер м, н, с. (Якщо всього понад 10 професій, то це вже непогано)
5. Виділення далекої професійної мети (мрії) і її узгодження з іншими важливими життєвими цілями	5. Ким би ви хотіли стати (за професією) через 10–15 років?
6. Виділення найближчих і ближніх професійних цілей (як етапів і шляхів до далекої мети)	6. Виділіть основні 5–7 етапів на шляху до своєї мрії
7. Володіння конкретних обраних цілей: професій, навчальних закладів, місць роботи (мікроінформаційна основа вибору)	7. Запишіть три самих неприємних моменти, пов'язаних з роботою з обраної професії, і три – пов'язаних з навчанням у школі
8. Подання про свої можливості і недоліки, що можуть вплинути на досягнення поставлених цілей	8. Що в вас самих може перешкодити вам на шляху до цілей? (Про «лінь» писати не можна – треба конкретніше)
9. Уявлення про шляхи подолання своїх недоліків (і про шляхи оптимального використання своїх можливостей)	9. Як ви збираєтеся працювати над своїми недоліками й готуватися до професії?
10. Уявлення про зовнішні перешкоди на шляху до цілей	10. Хто і що можуть перешкодити вам у досягненні цілей?
11. Значення про шляхи подолання зовнішніх перешкод	11. Як ви збираєтеся долати ці перешкоди?
12. Наявність системи резервних варіантів вибору (на випадок невдачі за основним варіантом)	12. Чи є у вас резервні варіанти вибору?
13. Уявлення про сенс свого майбутнього професійного праці	13. У чому ви бачите сенс свого професійного життя? (Заради чого ви хочете здобувати професію і працювати?)
14. Початок практичної реалізації ОПП	14. Що ви вже зараз робите для реалізації своїх планів? (Писати про те, що ви добре навчаєтесь не можна: що ви робите окрім гарного навчання?)

Варіанти обробки результатів (за опитувальником ОПП)

Перший варіант. Листочки збираються і педагог сам оцінює якість відповідей. Нижче представлені орієнтовні критерії оцінок (з кожного питання):

1 бал – відмова відповідати на дане питання;

2 бали – явно помилкова відповідь або чесне визнання у відсутності відповіді;

3 бали – мінімально конкретизований відповідь (наприклад, збираюся вступати до інституту, але неясно, в якій);

4 бали – конкретна відповідь зі спробою обґрунтування;

5 балів – конкретна і добре обґрунтована відповідь, що не суперечить іншим відповідям.

Другий варіант. Спочатку учні самі оцінюють свої відповіді (попередньо спільно розбираються 1–2 анонімні роботи, і учні освоюють систему оцінки па чужих прикладах), потім педагог збирає листочки, оцінює їх і порівнює з самооцінками школярів.

Зауважимо, що даний опитувальник не претендує на високу точність оцінок і швидше служить для загального ознайомлення з даною групою підлітків.

Якщо уважно подивитися на схему ОПП, то в ній так чи інакше представлена майже вся психологія. Це означає, що справжня профорієнтація – це дуже складна і розгорнута за часом робота. Якщо профорієнтаційна допомога надається протягом 30–40 хвилин, то зазвичай таку допомогу називають профанацією.

Додаток Г

Карти ранжування цінностей

Карта 1

Дорогий друже! Просимо тебе взяти участь у дослідженні. Яке з пояснень названих цінностей є для тебе найближчим? Підкресли його. Можеш дописати свій варіант. Навпроти кожного пояснення постав оцінку за 5-бальною шкалою оцінювання.

Цінність	Пояснення	Оцінка (1 – 5)
Добро	а) працездатність протягом усього життя; б) повага від людей; в) надійні друзі; г) дружна сім'я; д) твій варіант –	
Користь (життєва необхідність)	а) здоров'я; б) матеріально забезпечене життя; в) гроші; г) розваги, задоволення; д) твій варіант –	
Краса	а) гармонія в природі; б) мистецтво; в) краса внутрішнього світу людини; г) гарна зовнішність людини, її одяг; д) твій варіант –	
Справедливість	а) порядок в державі, сильна влада; б) рівність між людьми в добробуті; в) забезпечення прав усіх громадян держави; г) отримання кожною людиною винагороди у відповідності з її трудовим внеском; д) твій варіант –	
Свобода	а) незалежність у діях і вчинках; б) можливість реалізувати свої плани, мрії; в) влада над людьми; г) незалежний ні від кого внутрішній світ (думки, мрії, прагнення); д) твій варіант –	
Пізнання	а) знання про природний світ; б) знання про суспільство; в) знання про відносини між людьми; г) знання про людину, її психологічні особливості; д) твій варіант –	

Цінність	Пояснення	Оцінка (1 – 5)
Святість	а) Бог; б) Батьківщина; в) Мати; г) Природа; д) твій варіант-	
Мудрість	а) душевна рівновага, душевний спокій; б) прагнення до злагоди у стосунках з людьми; в) любов до людей і навколишнього світу; г) виважений погляд на людей і навколишній світ; д) твій варіант –	
Творчість	а) заняття музикою, літературою, живописом; б) технічна творчість; в) робота над науковою проблемою; г) творення нового в побуті (прикрашання житла, моделювання одягу, приготування незвичних страв); д) твій варіант –	

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Д

Урок на тему:
«Професія ПРОДАВЕЦЬ»**Мета:**

- сформувати поняття про працю продавця, основні вимоги до роботи продавця, професійну характеристику продавця;
- продовжувати формувати комунікативні вміння та навички;
- розвивати творчу та пізнавальну активність учнів;
- узагальнити знання учнів про власні можливості з урахуванням вимог професії,
- удосконалювати вміння школярів використовувати раціональні прийоми виконання технологічних операцій під час процесу продажу товару;
- сприяти розвитку художніх здібностей учнів, просторової уяви, окоміру;
- пробудити інтерес до професії продавця.

Виховна мета:

- виховувати в учнів основні навички культури поведінки та спілкування з оточуючими, поваги до старших, сприяти формуванню в основних моральних якостей та позитивних цінностей особистості;
- виховувати в учнів розуміння відповідальності за результати спільної діяльності;
- виховувати почуття задоволення від обслуговування покупців на ґрунті отриманих знань;
- виховувати в учнів свідомий підхід до вибору майбутньої професії, діловитість, підприємництво, розвивати та поглиблювати знання учнів про навколишній світ.

Корекційна мета:

- розвивати дрібну моторику рук, рухову вправність, окомір;
- сприяти збагаченню активного словника, удосконалення мовлення учнів;
- розвивати стійку увагу та творчу уяву, фантазію, мовлення;
- розвивати спостережливість, уважність, вміння запам'ятовувати, робити висновки;

Обладнання, матеріали та наочність: рекламні проспекти торговельних підприємств, інструкційні картки-завдання, індивідуальні картки-задачі з торговельними обчисленнями.

Тип уроку: формування нових знань, умінь та навичок учнів

Методи навчання: розповідь, показ, демонстрація, практична робота, інтерактивний метод «мікрофон», робота в групах, гра.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть: навчатися самостійно працювати у НВК „Надія”; пояснити, хто такі споживачі, продавці, виконавці, виробники; набути навичок аналізу життєвих ситуацій, вчитимуться висловлювати й аргументувати власну точку зору; переконувати у необхідності неухильного дотримання правових норм в торгівлі.

Хід уроку

I. Організаційний, загальнокорекційний етап.

II. Основний етап.

1. Повідомлення теми та мети уроку.
2. Сприймання учнями нового матеріалу.

- Теоретична частина.

- Практична частина.

III. Систематизація знань учнів.

IV. Заключний етап. Підведення підсумків.

ПЛАН УРОКУ

I. Організаційний, загальнокорекційний етап.

1. Організаційна підготовка учнів до праці. Перевірка присутності учнів, їх готовності до заняття: наявність зошита. Призначення чергових.

2. Нервово-психічна підготовка учнів до уроку.

Нас під сузір'ям рідної калини

Весела, щира пісня зігрива,

Ми віра і надія України,

Її надійна зміна трудова.

У місті княжім де живе історія,

Ми вписуємо в небі і себе,

Ми сьогодення Батьківщини творимо

Під мирним сяйвом голубих небес!

Професія – гордість, професія – гідність,

Професія – щастя людського основа.

І кожна потрібна, сучасна, чудова.

II. Мотивація навчальної діяльності. Із прослуханого вірша зрозуміло, що нас оточує чудовий світ потрібних професій, усі вони важливі, цікаві і престижні. Але докладно ми будемо вивчати професію продавця. Чому, запитаєте ви? Саме тому, що за проведеними дослідженнями, ця професія за потребою займає четверте місце в нашому регіоні, тож якщо ви будете сумлінно вивчати основи торговельної справи, неодмінно зможете працевлаштуватися після закінчення навчання.

III. Сприймання учнями нового матеріалу.

З людиною цієї професії ми зустрічаємося щодня. Зайшовши до крамниці, ми часто зустрічаємо привітне і доброзичливе обличчя, на якому буквально читається запитання: "Що Ви бажаєте?". Інколи ці люди стають настільки близькими нам, що ми сприймаємо їх як друзів, і, прийшовши до магазину, раді їх бачити по той бік прилавка. Йдеться про продавців - професію, про яку ми, здається, знаємо все, а насправді - не знаємо нічого. На перший погляд, у цій професії немає нічого складного: адже не потрібно готуватися до уроків і перевіряти зошити, цілий день бити відбійним молотком, відповідати за життя людей, як от це роблять лікарі - проте кожен день необхідно бути готовим до зустрічі з клієнтами, успішно презентувати свій продукт чи послугу, вміти укладати угоди. А це - певна перемога над собою,

над своїми страхами. Необхідно вміти знаходити взаєморозуміння з клієнтом, знати, як його завоювати, як донести до нього справжню цінність товару, як боротися із втомою і негативними емоціями, як створювати ефективну рекламу своїх товарів та послуг, і в результаті - стати успішною людиною. Саме тому, ми розпочинаємо вивчення нової для вас професії – професії продавця. Давайте, разом подумаємо і дамо визначення, хто ж такий продавець? (**Метод – Моя думка**). Підсумовуючи сказане вами, ми отримали наступне визначення, що **Продавець** - це людина або організація, яка за відповідну винагороду передає покупцю (продає) товар чи послугу. Продавець у вузькому значенні - особа, що безпосередньо контактує з покупцями і здійснює продаж товару. А чи знаєте ви, що крім продавця у процесі продажу товару беруть участь інші працівники, називають їх: **Менеджер з продажу** (сейлз-менеджер) - агент ринку, найманий працівник, який здійснює прямий продаж, **Топ-менеджер** - це вищий рівень керівної ланки, керівник функціонального підрозділу, який здійснює керівництво середнім та лінійним персоналом і може входити до виконавчої дирекції. Головне, що це особа, яка бере участь у визначенні стратегії розвитку компанії, тобто співробітник, який впливає на розвиток усього бізнесу, **Продавець-консультант**. **Чим займається продавець-консультант?** Посада продавця-консультанта передбачає роботу на два фронти. З одного боку це порадник, людина, до якої покупець може звернутися по допомогу в інформації про необхідний товар. З іншою це співробітник фірми, зацікавлений в підвищенні її матеріального добробуту. І його завдання - продати товар або послугу будь-якими відомими способами. Цього можна досягти, якщо правильно представити товар: розповісти про фірму виробника, відзначити особливості товару, акцентувати увагу на перевагах і м'яко приховати недоліки. Розповісти про знижки і акції, що діють. При цьому у покупця не повинно виникнути відчуття, що його ошукують.

Професіонал уміє продати товар будь-якому, навіть відвідувачеві, що випадково зайшов в магазин. І більш того, умовити його придбати цілий оберемок супутніх предметів. Але головне дотримати баланс: і покупцеві догодити, і фірму збагатити.

II. Професійна характеристика продавця

Повсякдення сучасної людини неможливо уявити без торгівлі. Кожного дня ми заходимо до магазину з метою придбання продуктів харчування або предметів тривалого використання. Серед розмаїття товарів важко обрати найнеобхідніший. І тут на допомогу приходить продавець. Давайте спробуємо визначити, що повинен знати, якими навиками володіти продавець? Робота в групах. Для однієї групи завдання: визначити коло умінь продавця, для іншої – обов'язки продавця. Представники від груп зачитують міркування групи, обґрунтовують їх. Представники іншої групи можуть доповнювати. Кожна конструктивна відповідь та доповнення приносять групі бали. Метод Мікрофон. Таким чином, підсумовуємо сказане вами:

Головним завданням продавця є швидке і якісне обслуговування покупців.

Продавець повинен знати:

- асортимент, класифікацію, характеристику, гарантійні терміни використання товару;
- правила зберігання та терміни реалізації товару;
- форми і методи обслуговування покупців;
- принципи розміщення, викладки товарів;
- правила експлуатації торгово-технологічного обладнання, електронно-касових апаратів.

Основні обов'язки продавця:

- ознайомлення з асортиментом товарів;
- надання консультацій щодо особливостей, призначення, властивостей, якості, правил догляду за товаром;
- оформлення прилавкових та внутрішньо магазинних вітрин;
- здійснення відмірювання, зважування, підрахунку вартості покупки;
- проведення інвентаризації товарів

Вимоги до працівника:

Професія продавця вимагає від людини чесності, високої свідомості і самодисципліни, вміння володіти собою, своїми емоціями та настроєм. Мова продавця повинна бути чітка, грамотна, доступна, оскільки від уміння спілкуватись зі споживачем виграють всі – реалізується товар і отримує задоволення людина.

IV. Підведення підсумків уроку

Учитель. Ми з вами завершили вивчення першої теми курсу Основи торговельної справи. На плакаті з очікуваннями визначаємо ті моменти, які нам вдалось реалізувати на уроці.

Метод «Мікрофон»

Продовжіть речення: «**На уроці для мене цінним було те, що...**»

Керівники груп оцінюють роботу кожного учня, заповнюючи аркуш оцінювання.

Аркуш оцінювання участі учня в роботі малої групи

Дата

Прізвище, ім'я учня

Як я працював	Високий	Достатній	Середній
Співпрацював з іншими, коли ми працювали над досягненням загальних цілей			
Ретельно працював над завданням			
Висловлював нові ідеї			
Вносив чіткі пропозиції у розв'язування питань			
Просував роботу групи вперед			
Підбадьорював інших			

Критерії оцінювання: високий — 2 бала, достатній — 1,5 бала, середній — 1 бал.

V. Домашнє завдання – тема ПРОФЕСІЯ ПРОДАВЕЦЬ. Скласти портрет ідеального продавця.

Додаток Е

**Вибір методів виробничого навчання
відповідно до теорії навчання**

Теорія навчання	Етапи навчання	Методи навчання
<p align="center"><i>Асоціативно-рефлекторна теорія навчання</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – сприйняття; – запам'ятовування; – усвідомлення; – використання; 	<ul style="list-style-type: none"> – інформаційно-рецептивний; – репродуктивний; – проблемний; – частково-пошуковий або дослідницький;
<p align="center"><i>Теорія поетапного формування розумових дій</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – створення мотиваційної основи дій; – створення орієнтаційної основи дій; – виконання дій з опорою на орієнтаційну основу; – пояснення дій; – виконання дії з поясненням; – виконання дії без пояснення; 	<ul style="list-style-type: none"> – словесні (розповідь, пояснення, бесіда); – наочні + словесні (демонстрація + інструктаж); – практичні + наочні (вправи + показ); – словесні (пояснення); – практичні + словесні (вправи + пояснення); – практичні (вправи, тренування);

Додаток Ж

**Перелік заходів щодо покращення процесу професійного відбору
учнів спеціальної школи шляхом проведення профорієнтаційної роботи**

№ п/п	Зміст заходів	Термін проведення
I. Організаційні питання		
1.	Аналіз працевлаштування випускників спеціальної школи. Обговорення плану профорієнтації на новий навчальний рік	вересень
2.	Засідання комісії з профорієнтації та обговорення вибору професії учнями 10-х класів.	вересень
3.	Оновлення куточка профорієнтації	вересень-жовтень
4.	Ознайомлення із літературою з профорієнтації	жовтень
5.	Знайомство з професіями через Дні робітників окремих професій: – День працівників пожежної охорони — День працівників житлово-комунального господарства – День працівників культури – День геолога – День хіміка – День працівників видавництв, поліграфії і книгорозповсюдження – День журналіста – День працівників легкої промисловості – День медичного працівника – День працівника митниці – День архітектури України – День робітників морського і річкового флоту – День металургії – День працівників торгівлі – День військово морських сил – День залізничника – День будівельника – День підприємця – День фізичної культури і спорту – День робітників нафтової, газової і нафтопереробної промисловості – День винахідника, день фармацевтичного працівника – День робітника лісу – День машинобудування	протягом року (за офіційним календарем)

	<ul style="list-style-type: none"> – День робітників освіти – День юриста – День художника – День працівників харчової промисловості – День рятувника – День робітників соціальної сфери – День робітників радіо, телебачення і зв'язку – День робітників сільського господарства – День збройних сил України – День місцевого самоврядування – День сухопутних військ України – День міліції – День енергетики – День робітників архівних установ 	
II. Етап початкової професійної орієнтації (I-VII кл.)		
6.	Формування рис моральності людини праці в навчально виховному процесі (відповідальність за доручену справу, працелюбність)	жовтень
7.	Ознайомлення з особливостями праці різних професій на уроках загальноосвітніх предметів, образотворчого мистецтва, праці	жовтень
8.	Попередня профконсультація учнів з метою залучення їх до різних форм позаурочної діяльності	жовтень
9.	Систематичне спостереження динаміки профорієнтації учнів і за її результатами планування і організація профорієнтаційних заходів	протягом року
III. Етап формування професійного самовизначення (VIII-X класи)		
10.	Продовження всебічної профорієнтації учнів в навчально-виховному процесі	протягом року
11.	Бесіда з учнями IX-X класів, як обирати професію, щоб не помилитися у виборі. Ознайомлення з професіями, найбільш потрібними для нашого регіону	жовтень
12.	З'ясування професійних інтересів учнів старших класів за допомогою анкет, тестів	протягом року
13.	Збори батьків учнів IX і X класів по співпраці школи та сім'ї для допомоги дитині у виборі найбільш відповідної для неї і потрібної ринку праці професії	жовтень
14.	Попередня профконсультація для тих, хто не правильно обирає професію	жовтень

15.	Спеціальна робота з учнями, які не визначили своїх професійних намірів	протягом року
16.	Медичне обстеження та вияв протипоказань до окремих професій	вересень-жовень
17.	Залучення учнів до громадсько-корисної праці у відповідності з їхніми пізнавальними і професійними інтересами	протягом року
18.	Самостійний збір учнями матеріалу про підприємства та установи, де вони думають працювати з обраної професії, а також про навчальні заклади, де вони мають намір навчатися	протягом року
19.	Психолого-педагогічні обстеження учнів з метою профконсультації	лютий
20.	Спілкування з батьками по виборі їх дітьми професії	жовтень-листопад
21.	Проведення профорієнтаційної конференції або конкурсу	грудень
IV. Етап спрямування на вибір професії (IX–X класи)		
22.	Подальша профорієнтація учнів у навчально-виховному процесі з врахуванням виявлених професійних здібностей і морально характерологічних властивостей	протягом року
23.	Остаточний вияв профінтересів за допомогою анкет й тестів, особливо в тих, хто не визначився з вибором	жовтень-квітень
24.	Спільна профконсультація батьків та їх дітей відносно вимог ринку праці за видами професій та свідомого їх вибору	лютий
25.	Остаточне з'ясування здоров'я, психічних можливостей і морально-характерологічних якостей учнів та підготовка до корекційної консультації тих, хто неправильно обрав професію	березень-квітень
26.	Зв'язки з навчальними закладами міста і місцями роботи, екскурсії на них з випускниками школи, зустрічі учнів з представниками ПТУ, центру зайнятості та ін.	протягом року
27.	Контрольна консультація	квітень
28.	Складання характеристики учнів. Заповнення індивідуальної картки по профорієнтації учнів X кл.	травень
29.	Допомога учням, які влаштувалися на роботу	протягом року